

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Buskerud

Innhold

Forord	3
Del 1	4
Buskerud – landskap og kulturhistorie	5
Del 2	12
Omtale av de enkelte landskapene	13
1. Joleim – Grøte	13
2. Stølar i Ål	16
3. Leveld	19
4. Vassfaret	22
5. Bergensbanen og Rallarvegen	26
6. Dagali-Seterdalen	29
7. Dyregravshalle	32
8. Smådøldalen	36
9. Uvdal kirkebygd og omegn	39
10. Eggedal kirkebygd	42
11. Nedre del av Krøderen	45
12. Steinsletta – Norderhov	48
13. Rollag kirkebygd	52
14. Blaafarveværket	55
15. Aker – Smørgrav – Berg	58
16. Løkkelandskapet i Kongsberg	61

Riksantikvaren 2020

Stikkord / kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse,
KULA-områder Buskerud, landskap, kulturmiljø

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

Faks / 22 94 04 04

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Design: fetetyper.no

Layout: 07 Media – 07.no

Forsidefoto: Stølar i Ål. Stølslaget Kråkhamar midt i bildet med
Lauvdalsbrea i bakgrunnen.

Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Forord

Landskapet er som en levende historiebok. Det forteller om liv og virksomhet i Norge slik det en gang var, om endringer gjennom tidene, og om hvordan det er i dag. Sporene etter mennesker finnes overalt i landskapet – i det åpne jordbrukslandskapet, i skog og mark, på fjellet og i byer og tettsteder.

Landskapet har alltid vært i endring, men tempoet og omfanget av endringene i vår tid øker i en slik grad at viktige verdier står i fare for å gå tapt. Utfordringen er å forvalte landskap på en måte som både bevarer og videreutvikler det i et langsiktig perspektiv.

For å bidra til å ivareta nasjonalt viktige landskap utarbeider Riksantikvaren et landsomfattende register – Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Dette er et oppdrag fra Klima- og miljødepartementet og blir gjennomført i nært samarbeid med regional kulturminneforvaltning og med involvering av kommunene.

Kommunen er gjennom sin arealplanlegging den viktigste forvalteren av landskap. For å sikre at de kulturhistoriske verdiene i landskapet ivaretas på en best mulig måte, er samarbeid mellom kommunene og regional kulturminneforvaltning viktig.

KULA er et kunnskapsgrunnlag for planlegging, og innebærer ikke fredning. Med KULA-registeret ønsker kulturmiljøforvaltningen tidlig og tydelig å si ifra om hvilke landskap som har nasjonale interesser, og med dette å bidra til en mer forutsigbar arealforvaltning.

Rapporten omfatter de 16 landskapene i tidligere Buskerud fylke som skal inngå i KULA-registeret. Et forslag ble sendt på høring i 2019. I det endelige utvalget er avgrensingen endret for noen av områdene, og det er gjort noen endringer i teksten. Rapporten starter med en innledning om landskap og kulturhistorie i Buskerud. Dette gir en bakgrunn for omtalen av de enkelte landskapene og setter dem inn i en regional sammenheng. Deretter presenteres hvert område med kart og beskrivelse, landskapskarakter og begrunnelse for hvorfor dette landskapet har nasjonal interesse. Omtale av områdets sårbarhet og råd om forvaltning gis til slutt. Rapporten er utarbeidet av Riksantikvaren med utgangspunkt i et utkast skrevet av Buskerud/Viken fylkeskommune.

Rapporten er tilgjengelig på Riksantikvarens nettside www.ra.no. Landskapene blir også lagt inn i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden www.ra.no/askeladden og i Kulturminnesøk www.kulturminnesok.no/

Hanna Geiran
riksantikvar

Del 1

Buskerud – landskap og kulturhistorie

5

DEL 1

5

RAPPORT

Buskerud – landskap og kulturhistorie

Buskerud er navngitt etter storgården Buskerud (Biskupsrud, «Biskopsrydningen») i Modum, og strekker seg fra Oslofjorden i sørøst og nordvestover gjennom flere dalfører helt til Hallingskarvet i nordvest. Fylket er om lag 14 900 km² stort, noe som utgjør litt i underkant av 4 % av Norges totale areal. Fra 2020 inngår Buskerud i det nye fylket Viken.

LANDSKAPET

Øvre del av fylket domineres av åpne fjellvidder, store innsjøer og lange og skogrike dalfører med bratte åssider. I nedre del av Buskerud finner vi åpne og vel dyrkede flatbygder i et landskap preget av skogkledde åser og store jordbruksarealer. Ut mot kysten møter Buskerud havet i et skogkledt kystlandskap, med Hurumlandet som omkranses av Drammensfjorden og Oslofjorden. Helt siden Hurumlandet ble befolket for 8000–9000 år siden, har menneskene satt sitt preg på omgivelsene. Landskapet forteller om hvordan det har blitt brukt fra steinalderen og fram til i dag.

FRA JEGER TIL JGERBONDE TIL BONDE

Omkring år 9000 f.Kr hadde iskanten flyttet seg et stykke inn i landet, og lagt igjen flere mindre morenerygger. Havet sto på denne tiden høyere enn i dag, og lange, smale fjorder strakk seg innover i dagens dalfører. De første som kom hit var jegere som levde nomadiske liv og flyttet rundt etter matressursene. Det er bevart mange boplasser fra steinalderen i Buskerud. Disse ligger gjerne på strandnivåene i datidens kyst- og fjordlandskap og omkring store fjellvann. De eldste sporene etter mennesker i Buskerud er funnet ved Nåbyvann i Hurum (9500 f.Kr), ved Fiskum i Øvre Eiker og ved Store Myklevann i Skrimfjella i Sandsvær (8200 f.Kr). I innlandet fulgte jegerne i reinens fotspor opp mot høyfjellet, og fangst av elg har vært viktig både i fjellet og lavlandet. En av de eldste fangstgropene for elg i Norge er mer enn 7000 år gammel, og er funnet på Almemoen på Ringerike.

Dyregravshalle. Landskapet på Hardangervidda åpner seg opp med vidt utsyn i flere retninger. Slake lier med tørre morenerygger har blitt utnyttet til omfattende bygging av fangstgropene. Det største fangstsystemet ligger i Dyregravshalle midt i bildet. Her fordeler fangstgropene seg i en vifteform langs lia (-halle). Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

Bondesteinalderen kaller man gjerne den første perioden av jordbrukets inntog. I Buskerud ble jordbruket etablert først i områdene ved Oslofjorden og Tyrifjorden, omkring 3950 f.Kr. Jakt var fortsatt viktig, og ble kombinert med fehold flere steder i fylket. I Buskerud er det ikke funnet spor etter husværene til de første jordbrukerne, men de må ha bodd i enkle konstruksjoner. Boplassfunn forteller oss at mange fremdeles levde mer som jegere enn jordbrukere. Fra omkring 2000 år f.Kr. finner vi spor etter boplasser med gode vilkår for å dyrke jorda. Funn av skubbekverner, sigder og dolker av flint og øksler med skafthull av lokal bergart viser hvor folk har bodd. Behovet for å passe åker og eng førte til at flere ble bofaste, og man fikk behov for større og mer varige hus. Menneskene tok i perioden 2400–1800 f.Kr. store deler av fylket i bruk. Også i fjellene i Hallingdal har man indikasjoner på at de holdt tamdyr.

EN FASTERE SAMFUNNSSTRUKTUR I BRONSEALDEREN

Omkring 1800 f.Kr. begynte man å ta i bruk gjenstander i bronse i kystbygdene Hurum, Røyken og Lier, og i datidens fjordbygder i Øvre Eiker, Modum, Ringerike og Sandsvør. Bronsefunnene indikerer at det hadde vokst fram en maktelite i de kystnære jordbruksstrøkene. Sentrale gårder må ha dannet sentrum i mindre høvdingdømmer, for eksempel på Hurumlandet og ved Tyrifjorden. Herfra kjenner vi dessuten flere gravrøyser, noe som tyder på at disse høvdingdømmene må ha bestått gjennom flere generasjoner.

Med jordbrukets inntog ble befolkningen mer bofast. Bolighusene på gårdene var langhus. Kaldere vintre mot slutten av bronsealderen førte til at vinterføring av husdyr ble mer vanlig, og husene ble derfor delt i en boligdel og en husdyrdel. Inneføring av dyr bidro til at man begynte å gjødsle åkrene, og samtidig begynte man å rydde åkrene for stein. Steinene ble kastet sammen i mindre rydningsrøyser, noe som ga åkerlandskapet et karakteristisk preg. Et slikt landskap, i dagens utmark, finnes blant annet på Landsverk i Rollag og Garnås i Nes.

VEKST OG VELSTAND I JERNALDEREN

Fra jernalderens begynnelse i århundrene f.Kr og fram mot middelalderen ekspanderte bosettingen kraftig. Gårder med klarere skille mellom innmark og utmark ble etablert over hele fylket og etter hvert ble det ryddet gårder helt opp mot Hardangervidda. Jernframstillingsteknologien ble utviklet, noe som må ha vært en viktig drivkraft bak denne ekspansjonen og bidratt til dyptgripende endringer i samfunnsstrukturen. Sporene etter denne virksomheten er tydelig i landskapet, spesielt opp mot skoggrensa i de øvre delene av fylket. Fosshaug på Golsfjellet og

Veslestølen i Rukkedalen i Hallingdal og Fausko i Smådøldalen i Numedal er eksempler på tidlige jernvinner. Jernproduksjonen økte i yngre jernalder grunnet forbedret teknologi, og i de øvre dalførene finner vi svært mange spor etter denne type jernframstillingsanlegg. De mange tusen kullgropene opp mot fjellet kan knyttes mot jernframstillingen. Råjern og bearbeidet jern ble viktige handelsvarer for bygdene og ga rikdom til gårder over hele fylket.

Gravhauger og gravfunn er de viktigste indikatorene på fast gårdsbosetting. Små gravfelt er kjent fra hele fylket. I de nedre bygdene finnes også flere store gravfelt som må ha hatt tilknytning til viktige maktsentra, som Efteløt i Sandsvør og Veien på Ringerike, der gravfunn inneholder eksotiske gjenstander fra kontinentet. Ved Haug kirke i Øvre Eiker er det funnet spor etter flere langhus og flere store gravhauger. Området kan ha vært et viktig handelssenter i jernalderen. På denne tiden strakte Drammensfjorden seg helt inn dit og var en viktig ferdselsåre. Trolig var velstanden og overskuddet bygd på produkter fra jernframstilling, jakt og fangst fra bygdene oppover i dalene og inn mot fjellet. Typisk for disse sentrale stedene er at de ligger strategisk til ved ferdselsveier. Noen rike gravfunn i øvre del av fylket vitner om betydningsfulle sentra også der, som ved Stranda-fjorden i Ål, på Børtnes i Nes og Hunstad i Sigdal.

NYRYDDING OG NY TUNSTRUKTUR I MIDDELALDEREN

I første del av middelalderen fikk vi en betydelig nyrydding av gårder som skyldes en kombinasjon av avviking av trelleholdet og befolkningsøkning. Nye grender ble etablert og gårder ble ryddet på grensen av hvor det var mulig å livberge seg ved jordbruk. Samtidig ble eksisterende gårder delt i flere bruk. Det ble etablert et nytt bebyggelsesmønster, med flere laftede tømmerhus i et tun. Laftekunsten skal ha spredt seg østfra via Novgorod og handelsplassene i Baltikum i løpet av vikingtiden. Etter Svartedauden og pestepidemiene som fulgte ble en mengde av de nyryddede gårdene fraflyttet, og det ble også ledige gårder i sentrale deler av bygdene. Gårdenes økonomiske verdi falt drastisk.

Middelaldergården bestod av et tun med flere bygninger, omkranset av mindre åkre med steingjerder og rydningsrøyser. Så å si alle gårder hadde stue, eldhus, stabbur, låve, fjøs og stall, de fleste var enetasjes upanelte tømmerhus. Badstuene og smiene sto i utkanten av tunet på grunn av brannfaren. I Buskerud finnes 50 profane (ikke-kirkelige) middelalderhus i tømmer som preger landskapet, tre av disse finner vi på Kravik i Nore. Kravik må ha vært en storgård, og stua på Mellom-Kravik er blant de største som er bevart fra middelalderen.

Også kirkene er med på å prege landskapet i Buskerud. Stavkirkene og steinkirkene fra middel-

Uvdal stavkirke, en av flere stavkirker i Numedal. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

alderen er sjeldne. Kirkene ble bygd på viktige knutepunkt/maktsentra og steder som var viktige i førkristen tid. I dag er det bevart 28 stavkirker i Norge og fem av disse finnes i Buskerud: Flesberg, Rollag, Nore, Uvdal og Torpo. Det ble også bygget i stein i middelalderen, og det er bevart 12 steinkirker fra middelalderen i Buskerud.

Til sammen er det registrert over 60 bygninger fra middelalderen i Buskerud. Dette er verdifulle kulturminner som er med på å sette sitt preg på landskapet i fylket. Numedal er den dalen i hele landet med størst antall gjenstående middelalderbygninger, og er kjent som «Middelalderdalen».

HERREGÅRDER, STORGÅRDER OG UTVIKLINGEN AV DET MODERNE JORDBRUKET

I nedre Buskerud ble en rekke sentrale storgårder til adelige hovedgårder eller «herregårder» ved midten av 1500-tallet. Buskerud var et av landets viktigste herregårdsfylker, med ti herregårder. Herregårdene i Buskerud var konsentrert i nedre del av Drammensvassdraget. Et fellestrekk ved herregårdene var at de rådet over mange leilendingsbruk, mye skog og sagbruk. Etter 1700 gikk det meste av adelsgodset i Buskerud i oppløsning. Eiendomsretten til sagbrukene gikk over til byborgere, og leilendingsgodset ble solgt til bøndene. De fleste herregårdene ble snart redusert, blant annet gjennom bruksdeling til ordinære gårder. Sem og Fossesholm i Øvre Eiker og Tronstad i Hurum

Aker – Smørgrav – Berg. Den søndre delen av landskapet sett fra Berg sørover mot Vestfossen. Bak vegetasjonen til venstre i bildet renner Vestfosselva. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

er blant de tidligere herregårdene. Av disse er det bare Fossesholms hovedbygning som er bevart.

Landskapet i dagens flatbygder på Ringerike, i Eiker og Lier med sine store tun og lett-drevne kornåkre, utgjør siste kapittel i en lang endringsprosess av jordbrukslandskapet. Allerede i siste halvdel av 1700-tallet begynte embetsmenn og storbønder å foreta store forbedringer av gårdene sine. Utover på 1800-tallet ble det drevet raseforedling av husdyr for å øke melk- og kjøttproduksjon, og det ble dyrket førvekster for å øke melkeproduksjonen. Vekselbruket gjorde at åkerarealet økte med nye vekster fra midten av 1800-tallet. Slåmaskinen innledet mekaniseringen av jordbruket. De tekniske nyvinningene på 1800-tallet lettet det manuelle arbeidet og resulterte i en sterk økning i dyrkingsarealet over hele landet. Slåmaskinen, traktoren og skurtreskeren ble gradvis vanlige redskaper i landbruket. Steinssletta – Norderhov på Ringerike er en god representant for jordbruket på flatbygdene med mange større gårder

Driftsbygningen eller enhetslåven ble en ny bygningstype på gårdene i andre halvdel av 1800-tallet. Den samlet mange funksjoner under ett tak – fjøs, stall, låve og vognskjul – og bidro til en forenkling av gårdsdriften. Den «røde låven» er i dag et viktig innslag i jordbrukslandskapet, særlig på flatbygdene.

SETRING OG UTMARKSBRUK

De fleste gårdsbrukene i Buskerud på 1700- og 1800-tallet var små eller middels store. Utmarka var en livsnødvendig ressurs for beite og fôr høsting, som omfattet både gras og lauv. Den mest omfattende seterdrifta var i de øvre delene av Buskerud. Ressursene i utmarka var avgjørende for å kunne ha en stor vinterfôret buskap. Buskapen ble flyttet til utmarksbeite i sommerhalvåret, og vinterfôr ble høstet på innmarka, men også på setervoller, myrer og utslåtter. For å utnytte sesongene og ressursene best mulig, hadde de fleste gårdene to setrer: en heimseter og en langseter. Heimsetra ga vårbeite nær gården, men

kunne også brukes om høsten. Ved jonsok ble buskapen flyttet til en langseter inne på fjellet. I alle fjellbygdene i Buskerud har støling vært en viktig del av jordbruket fram til midt på 1900-tallet, og stølslandskapet viser en viktig del av jordbrukets historie. En typisk stølsgrend der mye av det opprinnelige preget er bevart er Hydalen i Hemsedal, med mange eldre bygninger, tufter og steingjerder. De fleste setrene hadde seterbu, fjøs og løe, som var enkle tømmerbygninger. Stort behov for ved til ysting og koking førte til et åpent landskap rundt fjellsetrene.

HUSMANNSVESENET

I Buskerud finner vi spor etter mange tidligere husmannsplasser. Begrepet husmann finner vi i skriftlige kilder fra tidlig middelalder. Husmennene var den største gruppa eiendomsløse i bondesamfunnet. De leide husmannsplass av en gårdbruker, med eller uten jord, og betalte avgift for plassen i form av pliktarbeid. Flere forhold lå bak utviklingen av husmannsvesenet. Det viktigste var den store befolkningsveksten fra 1600-tallet og framover. Et kart over storgården Nedre Hoen i Øvre Eiker viser husmannsplassene som perler på en snor etter allfarveien. Beboerne der var sysselsatt på sagbruk, med laksefiske eller de drev som håndverkere. Husmennene på de 30 plassene som tilhørte Haug prestegård i Øvre Eiker arbeidet med fløting, frakt over elva, tømmerkjøring, fiske, håndverk og småhandel. I den bratte lia ovenfor Rollag prestegård ligger fem gårdsbruk som tidligere har vært husmannsplasser under prestegården, det er

bevart mange eldre bygninger og et småskala jordbrukslandskap med rydningsrøyser og steingjerder.

Husmannsvesenet hadde sin største utbredelse i 1855. Da var det i Norge nesten like mange husmenn (87.000) som selveiende gårdbrukere (91.000). Utvandring til Amerika og innflytting til byene ble etter hvert løsningen for mange husmenn som ønsket seg bedre levekår.

LØKKEJORDBRUK I BYENE

Byborgerne i middelalderens Europa hadde ofte både hest, ku og gris for å sørge for eget livsopphold. Disse dyrene måtte ha tilgang til beiter. I byenes nærområde vokste det derfor fram et løkkejordbruk der borgerne både kunne ha dyr på beite, høste vinterfôr og dyrke mat til eget bruk. I løpet av 1800-tallet forsvant løkkelandskapet omkring de fleste byer i forbindelse med befolkningsveksten, og er i dag stort sett bare bevart i stedsnavnene.

Rundt bergstaden Kongsberg finner vi et godt eksempel på et slikt bynært jordbrukslandskap. Dette løkkelandskapet var spesielt for bergverksbyene i Nord-Europa, og landskapet rundt Kongsberg er et av de best bevarte. De synlige sporene i løkkelandskapet er steingjerder, fegater, rydningsrøyser, fundamenter etter løer og selve åkerlappene og engstykkene.

FERDSEL OG KOMMUNIKASJON

Spor etter ferdsel og kommunikasjon er med på å prege landskapet i Buskerud. De eldste ferdselsveiene vi kjenner er hulveiene. Nordmannslepene er en

Bergensbanen frakter folk over fjellet. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

samlebetegnelse for ferdselsveiene over Hardangervidda mellom Vestlandet og Østlandet. Hovedslepeene gikk fra Numedal og Hallingdal, med sidegrener til bygdene omkring. Slepevitner om utstrakt kontakt mellom Østlandet og Vestlandet langt tilbake i tid. Etter hvert ble det mer vanlig å kjøre med hest og kjerre og man fikk behov for mer kjørbare veier. Den første offentlige kjøreveien i Norge ble bygd mellom Kongsberg og Haugsund (Hokksund) etter grunnleggelsen av bergstaden Kongsberg i 1624. Utviklingen av jernbanenettet i Norge fra siste halvdel av 1800-tallet preger også landskapet i Buskerud.

INDUSTRI

Buskerud har en lang historie som industrifylke, og har spor etter ulike former for industri. I forhistorisk tid var jernframstilling spesielt viktig, og sporene etter denne virksomheten er tydelig i de øvre delene av fylket. I nedre deler av Buskerud (Drammen, Eiker, Modum, Kongsberg) var det stor virksomhet innenfor bergverk og industri så tidlig som på 1600- og 1700-tallet. Her lå Kongsberg sølvverk, Modum Blaafarveværk, andre bergverk, glassverk og jernverk. Sagbruk og møller ved de store vannfallene var også av stor betydning. Gode eksempler på hvordan industrier har preget landskapet finner vi i Kongsberg og Modum. Gruveåsen i Kongsberg er i dag et særpreget landskap med mange spor etter bergverksdriften, som gruver, dammer, renner og hjulstuer. Landskapet rundt Blaafarveværket med koboltgruvene i Skuterudåsen, arbeiderboligene på Skuterudflata og Nymoen, selve blåfargeverket på Sand og direktørbolig på Nyfossum forteller en viktig industrihistorie av både regional og nasjonal verdi.

Den industrielle revolusjon på 1800-tallet bestod av to stadier. Først ble det utviklet arbeidseffektiverende maskiner drevet primært av vannkraft. Deretter ble utnyttelse av nye kraftkilder utforsket – både dampmaskiner og elektrisitet. Manuelt arbeid ble i stor grad erstattet av fabrikkproduksjon. I løpet av 1800-tallet ble industrien stadig viktigere i Buskerud, som i resten av landet. I 1840- og 1850-årene var det særlig industrireise innenfor tekstil og jern/metall. Fra 1870-årene kom treforedlingsindustrien og fikk stor betydning i Buskerud. Mange tettsteder vokste fram som et resultat av industrialiseringen.

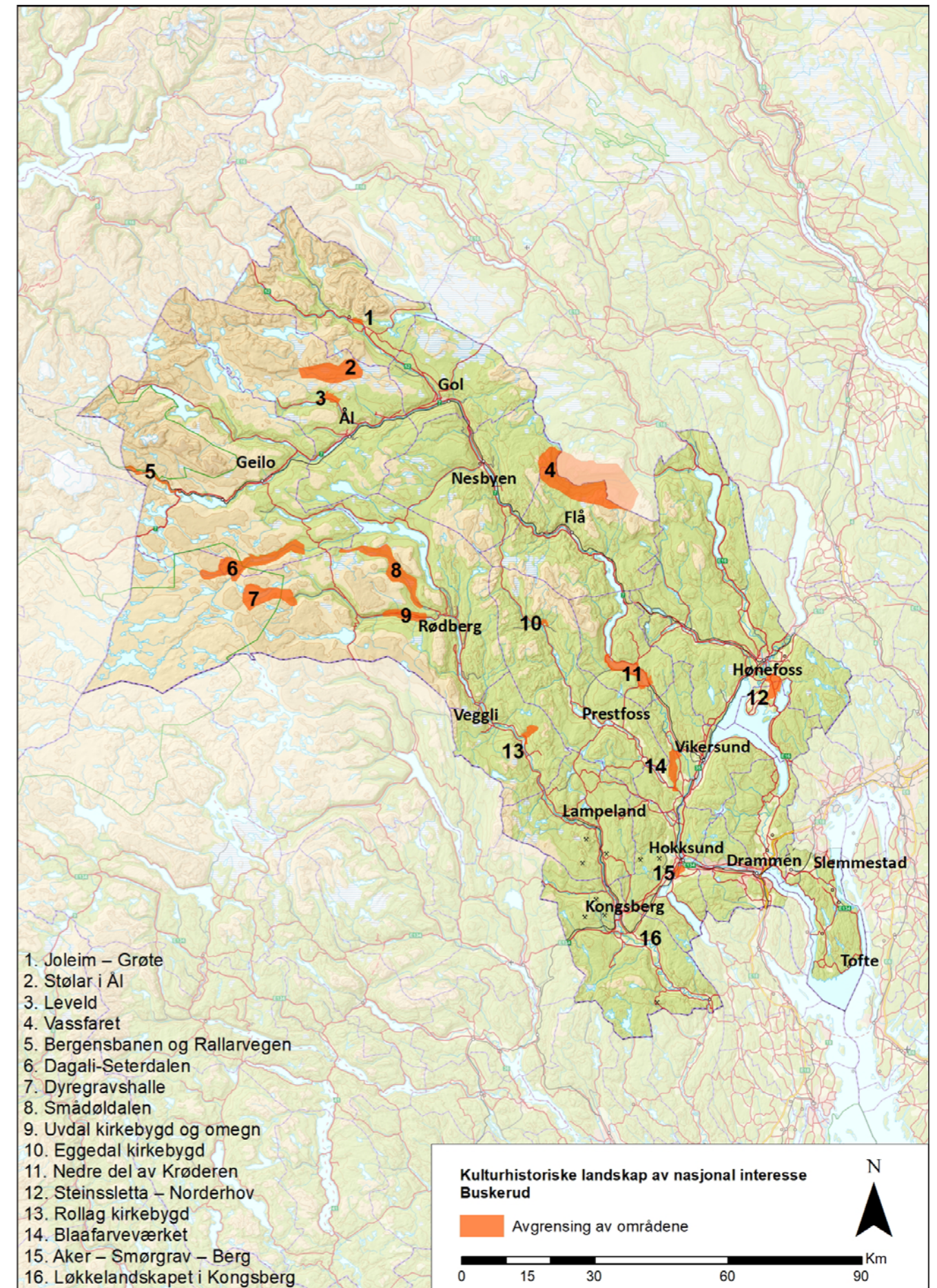
UTVIKLING AV TETTSTEDER

Handel, industri og jernbane var viktige faktorer for by- og tettstedsutviklingen i Buskerud. Norge var omkring 1900 fremdeles et bondesamfunn, og det store flertallet levde på landsbygda. Med industrialiseringen på slutten av 1800-tallet opplevde byene og tettstedene stor befolkningsvekst. Med industrialiseringen vokste det fram tettsteder rundt de store industrivirksomhetene. De viktigste i Buskerud er

Solbergelva, Krokstadelva, Mjøndalen, Vestfossen, Skotselv, Åmot, Geithus, Vikersund, Tyristrand, Hen, Hvitvingfoss, Spikkestad, Slemmestad, Sætre og Tofte. Disse tettstedene fikk etter hvert mange funksjoner. Det finnes også eksempler på tettsteder i Buskerud som har utviklet seg ut ifra andre faktorer enn industri. Nesbyen er det eldste tettstedet i Hallingdal, og har utviklet seg ut ifra gårdsbebyggelse med gårdstun samlet nærmest som en landsby.

HYTTEBYGGING

Viktige arbeidsreformer utover 1900-tallet ga mer fritid til folk flest. Flere fikk etter hvert råd til å reise på ferie og bruke penger på fritidsaktiviteter. Forbedret kommunikasjon gjorde det enklere å dra på lengre turer. Mot slutten av 1800-tallet ble også naturen viktig til rekreasjon. Natur og friluftsliv ble dyrket av den økonomiske og kulturelle eliten. I Buskerud ble det som en konsekvens av dette bygd flere turisthytter og private hytter, spesielt i fjellet. De fleste ble bygd i setergrendene, med Ustaoset som et godt eksempel.

Del 2

Omtale av de enkelte landskapene

1. Joleim – Grøte	13
2. Stølar i Ål	16
3. Leveld	19
4. Vassfare	22
5. Bergensbanen og Rallarvegen	26
6. Dagali-Seterdalen	29
7. Dyregravshalle	32
8. Smådøldalen	36
9. Uvdal kirkebygd og omegn	39
10. Eggedal kirkebygd	42
11. Nedre del av Krøderen	45
12. Steinssletta – Norderhov	48
13. Rollag kirkebygd	52
14. Blaafarveværket	55
15. Aker – Smørgrav – Berg	58
16. Løkkelandskapet i Kongsberg	61

Omtale av de enkelte landskapene

1. JOLEIM – GRØTE

Jordbrukslandskap med tydelige faser – det tradisjonelle og det moderne

Hemsedal kommune

Areal: 2,8 km²

Området ligger i landskapsregion 11) Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (Nasjonalt referanse-system for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Joleim – Grøte ligger i nedre del av Hemsedal, mellom tettstedet Ulsåk og kommunesenteret Trøym. Området avgrenses av elva Hemsil i sør, og de bratte sørhellene til Grøtenuten, Myljojfjell og Imrestinden mot nord. Riksvei 52 mellom Gol og Lærdal går gjennom landskapet.

BESKRIVELSE

Landskapet omfatter nåværende og eldre jordbrukslandskap på en omkring tre kilometer lang strekning mellom de to tettstedene Ulsåk og Trøym. Her ligger

gårdene Grøte, Joleim og Imre, som alle tre er delt opp i flere bruk. Det er rundt 20 tun innenfor landskapet. Tuna ligger på rekke på en avsats bare noen meter høyere enn riksveien, og har en blanding av eldre og nyere bebyggelse. De fleste bygningene er fra 1900-tallet, dette gjelder spesielt våningshus og driftsbygninger. De store driftsbygningene, som i hovedsak er i bruk, er dominerende, og mesteparten av bebyggelsen er tilknyttet jordbruksdrift.

Nedenfor tuna og på sørsida av riksveien ligger det «moderne» landskapet, kalt Joleimsmyran. Det omfatter den flate dalbunnen, som inneholder fulldyrket eng med løer på de fleste eiendommene. Opprinnelig var dette flomutsatte arealer, brukt til myr- og skrap-slått. Midt på 1800-tallet begynte oppdyrking av jord til grasmark i Hemsedal. I bygdeboka fra 1914 står følgende: «Det største jorddyrkingsarbeide i bygden endnu er fællesarbeidet i Grøto- og Joleimsmyren». Det ble dyrket 1100 dekar og anlagt en gjennomgående landbrukskanal for drenering og for å øke produktiviteten. Reguleringen av vassdraget rundt 1960 bidro også til denne utviklingen. Større avlinger skapte

Joleimsmyran er det største sammenhengende jordbruksområdet i Hemsedal. Her drives det intensiv grasproduksjon. Gårdstuna og den eldste innmarka befinner seg bak fotografen. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

En av de mange løene på Joleimsmyran. I bakgrunnen skimtes noen av gårdstuna innenfor landskapet. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

behov for større løer, og de gamle tømmerløene ble i løpet av tidlig 1900-tall erstattet av litt større løer i bindingsverk. Mange av disse er fortsatt bevart.

Ovenfor tuna ligger tidligere åker og eng. Den omfattende oppdyrkingen av dalbunnen har gitt gårdene tilstrekkelig med areal til fôrdyrking, slik at den tidligere innmarka i hovedsak har unngått «maskinell omforming», men i stedet blitt omgjort til beite. De tidligere åker- og engarealene har et stort innslag av rydningsrøys og steingjerder. Spesielt åkrene måtte ryddes for stein. Endel av disse ble brukt i steingjerder, men det meste ble til rydningsrøys. Mange av røysene og gjerdene kom til som en følge av et omfattende jordskifte rundt forrige århundreskifte.

LANDSKAPSKARAKTER

Joleim – Grøte viser på et relativt avgrenset areal to vidt forskjellige jordbrukstradisjoner innenfor samme gårdsvald. Det er det tradisjonelle jordbrukslandskapet, der innmark med spor av århundreders jordbruksdrift dominerer, og det moderne, som viser et høyproduktivt område med veldrevne grasfôrarealer. Den gradvise overgangen fra åker- og engbruk til beite gjør at strukturer fra begge tradisjoner er godt synlig i landskapet, med tunene på rekke imellom.

NASJONAL INTERESSE

KULA-landskapet viser på en god måte hvordan jordbruket i fjellbygdene utviklet seg fram til midten av 1900-tallet. Her finner man mange av de elementene som er typiske for denne jordbrukstradisjonen. De mange løene på den fulldyrka marka er karakteristiske landskapselementer. Som følge av den omfattende

nydyrkinga på tidligere myr i dalbunnen, er åker og eng med steingjerder og rydningsrøys lite endret. Landskapsstrukturen i hele området er godt bevart.

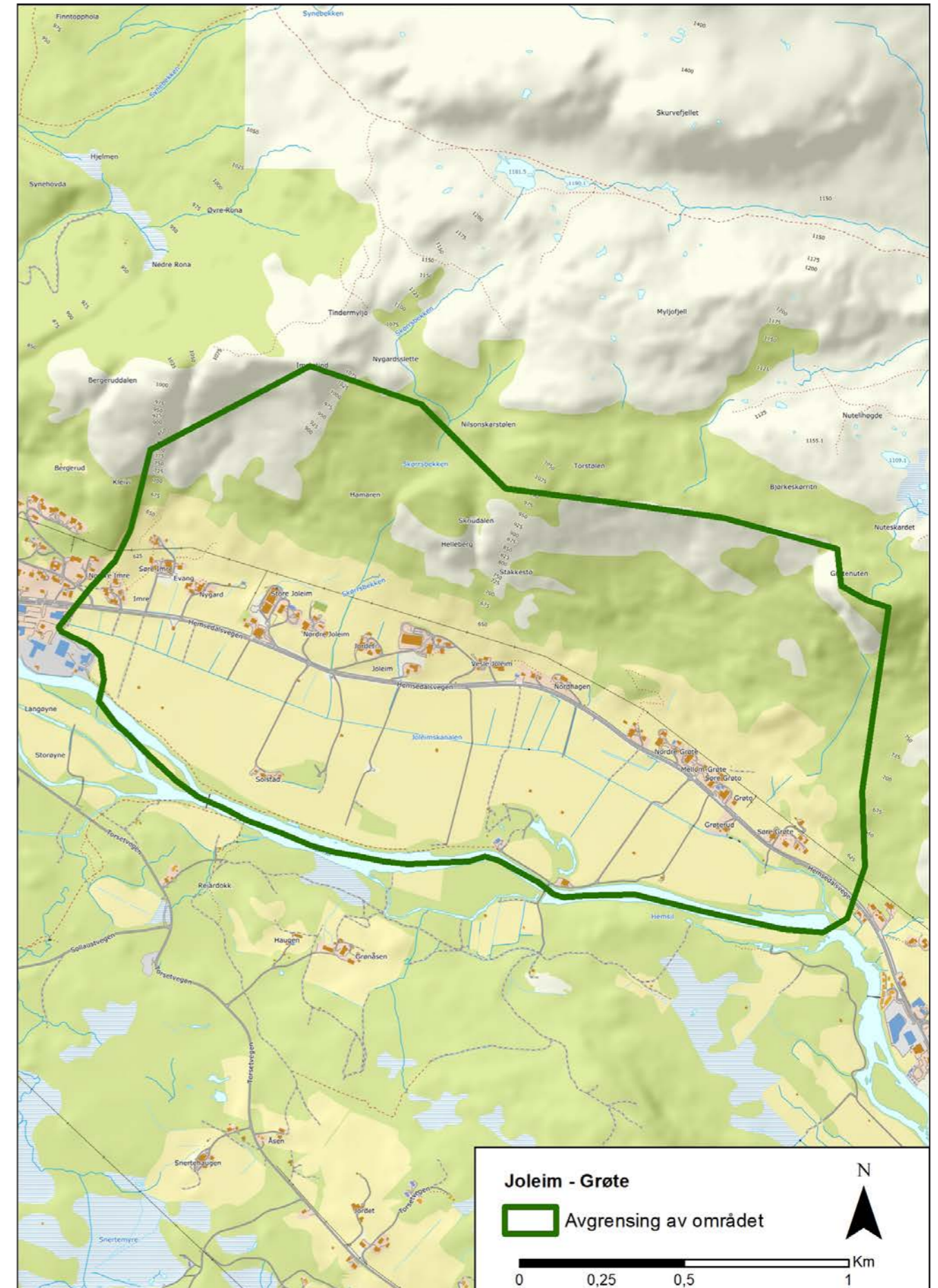
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det gjelder spesielt på den flate dalbunnen, men også i tidligere åker og eng ovenfor tuna. Fortsatt jordbruk er avgjørende for å opprettholde kvalitetene i landskapet. Dette gjelder både slått (eventuelt beite) i dalbunnen og beite i tidligere åker og eng på oversida av tuna.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbrukslandskap. Dette gjelder spesielt tidligere åker og eng på oversida av tuna.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.
- > Det bør tas hensyn til landskapsverdiene ved eventuell utbedring/utvidelse av riksvei 52.

På Hellebu er det fremdeles aktiv stølsdrift. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

2. STØLAR I ÅL

Aktivt stølslandskap i høgfjellet

Ål kommune

Areal: 52,1 km²

Området ligger i landskapsregion 14) Fjellskogen i Sør-Norge (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger nordøst i Ål kommune, innunder de bratte fjellene fra Grytingen i øst til Lauvdalsbrea i vest. Grovt sett kan landskapet avgrenses mot sør av elva Lya. Avstanden ned til hoveddalføret i Hallingdal er rundt 10 km.

BESKRIVELSE

Landskapet har en utstrekning på rundt 14 kilometer øst – vest, og tre kilometer nord – sør. Med et par unntak ligger de 12 stølslaga omtrent på rekke øst – vest, på en høyde fra rundt 1000 til 1200 moh., høyest i vest. Terrenget faller slakt mot sør, der Lya renner stille ut fra Kråkhamarvatnet mot øst. Fekjastølane er det eneste stølslaget på sørsida av Lya. Hele landskapet ligger over tregrensa. Mellom stølslaga er det mye myr, men også mindre fjell med bratte sørvendte skråninger. Her er det så å si ingen nyere hytter, verken på eller utenfor stølsvollene.

Fjellene nord for stølene preger landskapet i stor grad. I øst er Grytingen det mest framtrædende fjellet, mens Blåbergi og Lauvdalsbrea i vest er betydelig brattere og godt synlig på lang avstand. Blåbergstølen og Breastølen i vest er de to eneste stølslaga som ligger helt innunder fjellet.

De første stølene ble trolig ryddet tidlig på 1500-tallet. Helt fra 1600-tallet har stølsvollene vært slått, og mange av dem er oppdyrket, særlig fra midt på 1900-tallet. På 1700- og 1800-tallet ble det stadig flere som brukte stølene, og det ble etter hvert knapt med beite. I 1890 ble det ved et såkalt hamneskjønn i sameiet Trettestølane og Nystølane bestemt hvor mange dyr som kunne beite her. I dette sameiet var det tillatt å ha 15 hester, 270 kyr og 340 småfe.

Nystølkyrkja er spesiell. Den første kirken her ble bygd i 1895, og det er sjelden at det blir oppført kirker i stølslandskapet. Dagens kirke er fra 1950-tallet.

På rundt ti av stølsvollene er det fortsatt tradisjonell stølsdrift med storfe, og noen av vollene er fulldyrket og blir slått. De andre vollene blir i stor grad beitet. Her er det fortsatt bevart en del steingjerder. På stølene som er i drift er det mye nyere bebyggelse, både stølsbuer og fjøs, men også noen eldre bygninger. På stølene som ikke lenger er i bruk er det flere eldre bygninger, i varierende stand. Stølene er alle langstøler. De tilhører gårder i Oppheim, Liagardane,

Sauer beiter på en av vollene på Trettestølane. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Sata og Votndalen. Flere av stølene har blitt solgt fra en gård til en annen opp gjennom tidene.

Slaggforekomster og kullgroper, restene etter eldre tids jernutvinning, er påvist flere steder, både på stølsvollene og i myrlandskapet. De fleste ligger nær bekker eller de tallrike myrdragene. Disse kulturminnene viser utnyttelse av utmarksressursene i området i jernalder og middelalder. Det finnes teorier om at stølsdriften avløste den omfattende jernutvinningen etter at stølsvollene var ryddet for trær. Noen av de høyestliggende kullgropene og jernvinnene i Buskerud finner vi i eller nær dette landskapet.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet er preget av de til dels svært bratte fjellene som avgrenser området mot nord. Foran disse fjellene er det i hovedsak mindre fjell, myr og mange stølslag med en veksling mellom fulldyrka slåttenger og beite på stølsvollene. Et mangfold av kulturminner som rydningsrøyser, steingjerder og hustufter har satt sine spor i landskapet. Bebyggelsen består av et relativt stort antall mindre bygninger, som underordner seg landskapet.

NASJONAL INTERESSE

Stølslandskapet viser utviklingen i denne viktige driftsformen fra 1500-tallet fram til siste halvdel av 1900-tallet svært godt. Spor i landskapet, som stein-

gjerder og hustufter, gir sammen med plassering i terrenget mye informasjon om stølenes historie. Det er fortsatt aktiv stølsdrift i området, noe som gir landskapet stor tidsdybde. Få hytter eller andre endringer skiller det fra de fleste andre fjellstøler på Østlandet.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

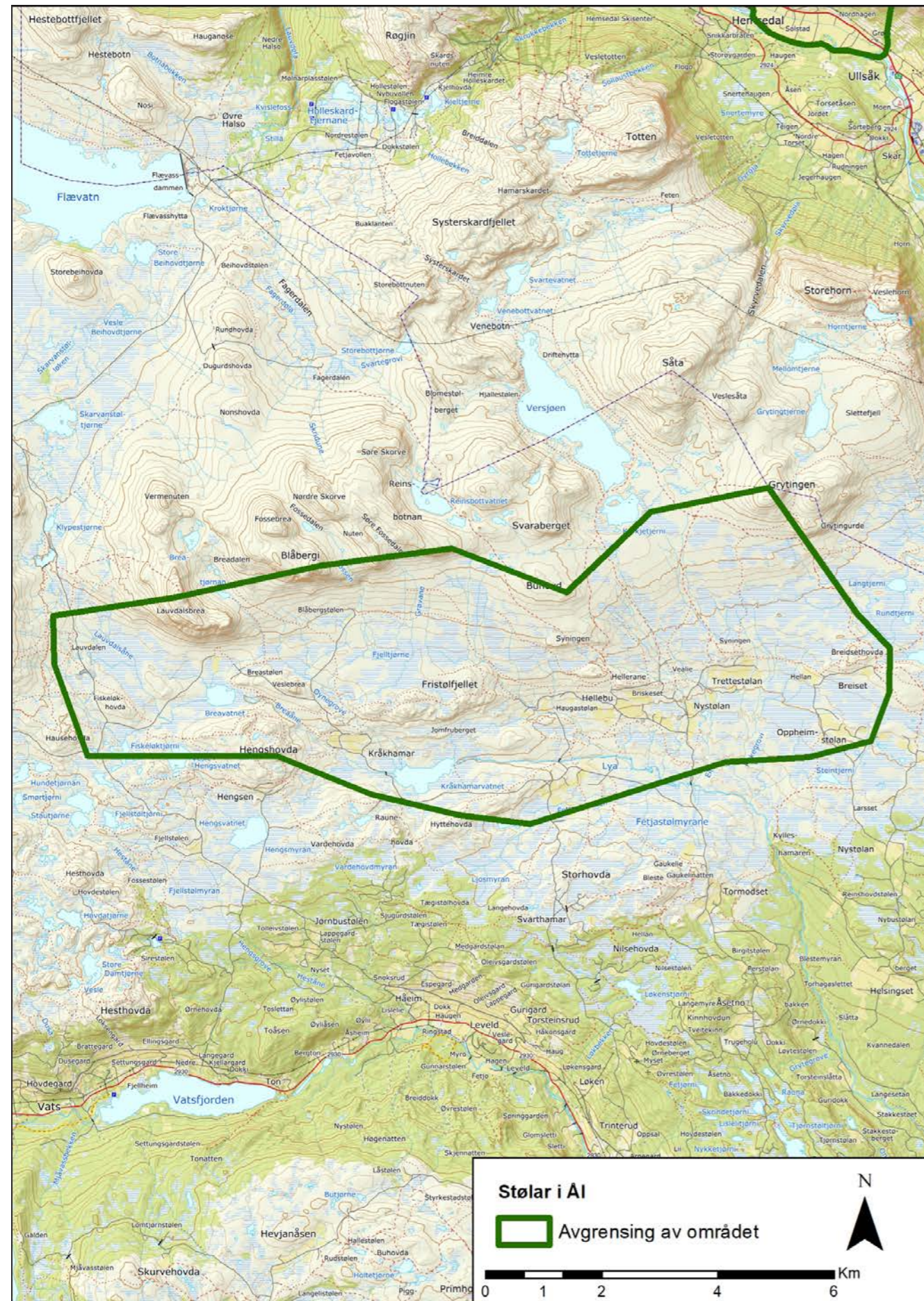
Landskapet er sårbart for ny hyttebebyggelse og andre arealkrevende inngrep.

Fortsatt jordbruk på stølsvollene er viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør ikke bygges hytter innenfor området.
- > Det bør stimuleres til fortsatt husdyrhold og skjøtsel på stølsvollene, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter som stølslandskap.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

3. LEVELD Jordbrukslandskap i fjellbygd med karakteristisk eiendomsstruktur

Ål kommune

Areal: 6,7 km²

Området ligger i landskapsregion 11) Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

Leveld ligger i en sidedal til hoveddalføret Hallingdal, rundt 15 kilometer fra kommunesenteret Sundre i Ål kommune, mellom grendene Votndalen og Vats. Området avgrenses ovenfor heimstølene i nord og omtrent i elva Votna i sør. Bekken Løken danner avgrensningen i sørøst, mens i vest er avgrensningen satt der innmarka slutter.

BESKRIVELSE

Den største delen av landskapet omfatter en relativt bratt sørvendt li, der det er fjellbjørkeskog øverst, ellers eng og beite. Dalbunnen er bred og oppdyrket. Lengst øst i området ligger dalbunnen på 635 moh., lengst vest på 730 moh. Fylkesvei 244 (Nordbygdsvegen) går i dalbunnen, mens den gamle bygdeveien

(Leveldvegen) går omtrent midt i lia. De aller fleste gårdstuna ligger langs denne eldre veien, mellom 725 og 770 moh. I dalbunnen ligger den skogkledde åsen Gunnarhaugen med et boligfelt fra 1980-åra. Også her nede er det enkelte gårdstun. Den vestligste delen av dalen er noe trangere og de fleste gårdstuna her ligger nesten nede i dalbunnen.

Leveld er ei aktiv jordbruksgrænd med hovedvekt på grasproduksjon, saue- og geitehold, men også storfe. Hoveddelen av bygda har et karakteristisk preg, med steingjerder mellom eiendommene, helt fra dalbunnen og opp til heimstølene. Hver gård har smale teiger med innmark (eng og beite) både ovenfor og nedenfor tunet. Den øverste delen av innmarka er i hovedsak beite, som i liten grad er ryddet for stein. Den inngjerdta beitemarka strekker seg opp til nærmere 1000 moh. De fleste gårdstuna ligger på rekke midtveis oppe i lia. Her er både eldre og nyere bebyggelse. Da mange av tuna er i bruk i tradisjonell jordbruksdrift, er mye av bebyggelsen tilpasset moderne bruk. Her er særlig mange nyere driftsbygninger og våningshus. Det er likevel fortsatt mange eldre bygninger. De fleste gårder har ett eller to stabbur/loft.

Før Svartedauden var trolig Leveld tett bebygd, men pestens herjinger førte til avfolkning. Mange av gårdsnavnene går tilbake til tida før Svartedauen,

Den karakteristiske eiendomsstrukturen med lange og smale teiger, og steingjerder som markerer grensa mellom eiendommene, er lett å se på dette bildet fra Gurigard. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Storparten av Leveld sett fra Håheim mot sørøst. Gårdstuna ligger på rad og rekke midt i lia. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

trolig tidlig middelalder. De eldste gårdene er antakelig Haug, Leveld (som ikke lenger er et gårdsnavn) og Håheim. Navnet Leveld kommer av «leikvollr», som betyr et sted for leik og dans. Navnet har opprinnelig vært brukt på gården som i dag heter Oleivsgard.

De viktigste jordbruksarealene lå tidligere rett ovenfor tuna. Her var det brattlendt, med god sandholdig moldjord som egnet seg til åker, vekselvis til korn og poteter. Mellom 1880 og 1930 ble mye av innmarka brutt opp. Steinen ble samlet i større rydningsrøyser eller i de lange steingjerdene som fremdeles preger landskapet. Slik ble drifta intensivert og en kunne komme til med bedre redskap og maskiner. Lenger opp i lia lå den nærmeste beitemarka, hjemmehavna. Dette var store beitearealer, hvor flere av gårdene hadde heimstøl. Langs hele åssida gikk det en ferdselsvei kalt Åsvegen. Videre innover, på myrene mot fjellet, ble det blant annet tatt ut torv til brensel og tekking av hustak. I dalbunnen var det tyngre og dypere myrjord. De fuktige naturbeitene her ble sjelden pløyd opp. I dette området hadde mange gårder høyløer. Tidligere var det lite bosetning her og kun noen få husmannsplasser. Dette var blant annet på grunn av større fare for frost.

Den opprinnelige ferdselsåren gjennom grenda gikk fra tun til tun oppe i lia, mens vinterveien gikk i dalbunnen. Det ble bygd ny vei her rundt 1855. Dette førte til at mange av gårdene bygde hver sin gårdsvei fra tuna og ned. Ny kjørevei mellom tuna oppe i lia ble bygd på 1950-tallet.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet omfatter en sørvendt li, der mesteparten av arealet er i bruk som eng eller beite. Tuna ligger på rekke omtrent midt i lia, og hver gårds innmark er avgrenset av steingjerder, fra dalbunnen og opp i åsen ovenfor tuna. Disse smale teigene er karakteristisk for Leveld.

NASJONAL INTERESSE

Leveld er et helhetlig jordbrukslandskap i full drift, men likevel med mange spor etter århundrelang jordbruksdrift. De fleste tun har flere eldre verneverdige enkeltbygninger, samt elementer i landskapet som rydningsrøyser og steingjerder. De smale teigene avgrenset av steingjerder fra dalbunnen og helt opp på åsen er karakteristisk, og noe som en ikke finner i andre fjellbygder. Tydelig struktur, lang kontinuitet, aktiv drift og mange enkeltminner er uvanlig.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

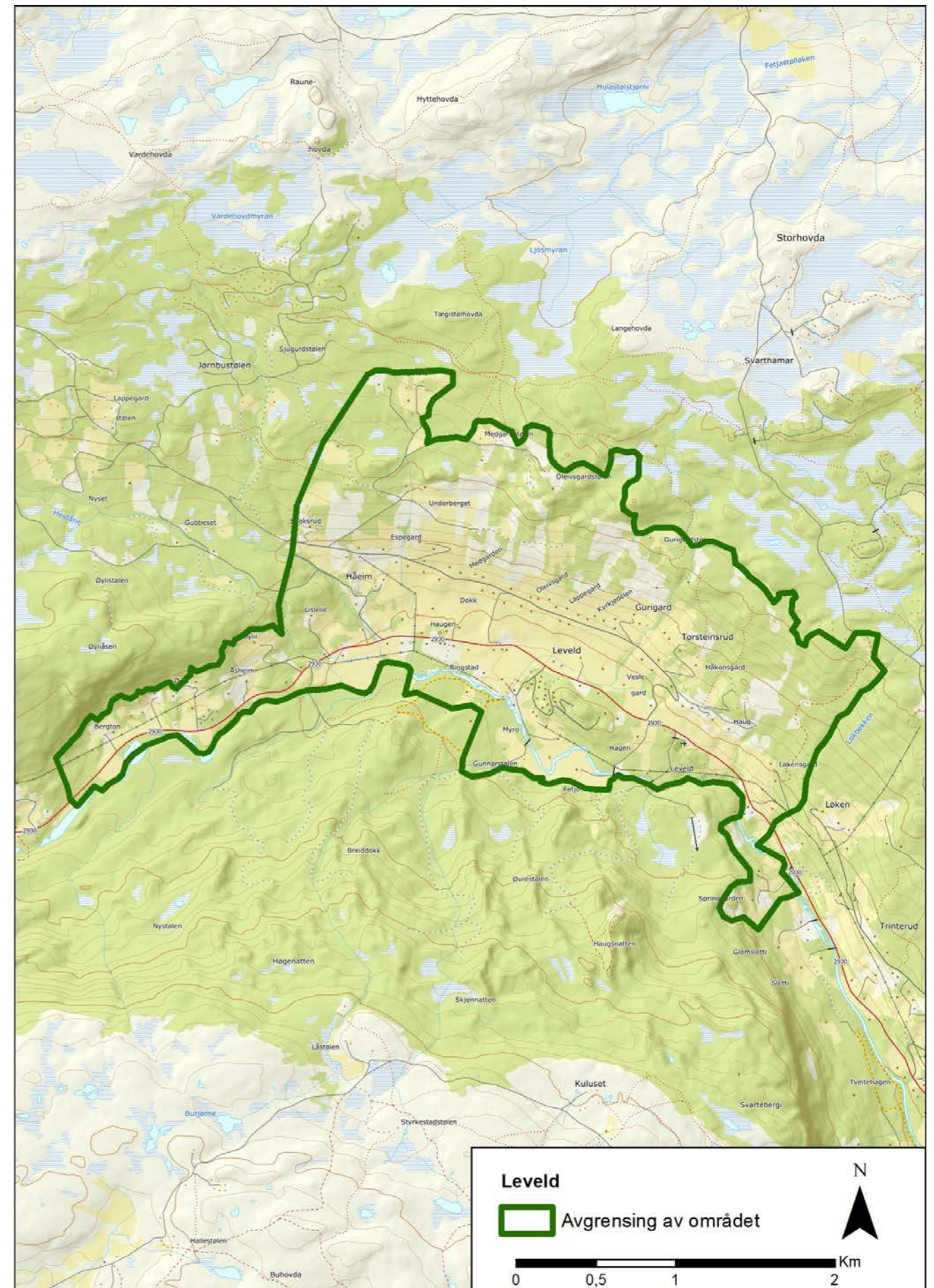
Leveld er med i den landsomfattende satsingen *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Det er utarbeidet egen forvaltningsplan for området, og det tildeles årlige midler til både investerings- og skjøtselstiltak som blant annet ivaretar kulturarven.

Landskapet er svært sårbart for ny bebyggelse ovenfor og nedenfor gårdstuna. Det gjelder spesielt gårdstuna på rekke midt i lia.

KULA-området bør opprettholdes som hensynssone c) i kommuneplanens arealdel. Retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens areal bør ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Plasseringen er spesielt viktig.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

Vassfaret med Nevlingen i forgrunnen og Aurdalsfjorden bakenfor. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

4. VASSFARET

Den marginale utmarka

Flå, Nesbyen og Sør-Aurdal kommuner
Areal: 193,7 km² totalt, 84 km² i Buskerud
Området ligger i landskapsregion 7) skogtraktene på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger i et skogsområde i grensetraktene mellom Valdres og Hallingdal. Det omfatter Indre Vassfaret og den vestlige delen av Vassfaret og Vidalen landskapsvernområde.

BESKRIVELSE

Landskapet følger det brede og skogkledte dalføret fra Strøsdammen i vest og ned mot Hedalen i øst. I den slake dalbunnen ligger vannene Øvre og Nedre Grunntjern, Skrukkefylla, Suluvatnet, Nevlingen og Aurdalfjorden omkranset av bratte skog- og fjellier på begge sider; Fledda mot nord, og Storrustefjell og Dyttholsfjellet mot sør.

Vassfaret preges av villmark, men her finnes også områder hvor en solrik beliggenhet og skjerming fra de omkringliggende fjellene har skapt et varmt og lunt lokalklima.

Vassfaret var tidligere tilholdssted for en bjørnestamme, og for mange er området uløselig knyttet til

skildringene av Vassfaret og jakten på slagbjørnen Rugg i forfatteren Mikkjel Fønhus' *Der villmarka suser*. Fønhus skrev sin historie med inspirasjon fra det som er kjent som norgeshistoriens lengste bjørnejakt i 1919. Den DNT-merkede Ruggstien fører i dag opp til en minneplate der bjørnen falt. Fønhus skildrer landskapet slik:

«Mellem kalkhvite fjell krøkte Vassfaret seg nordover. Det var en trang fjelddal uten folk. Men vilddyrene skrek, og vildmarken nynnede ødets og vaarnattens sang. Gammel krokfuru i liene, snebøid bjørk i fjeldkraket, frodig unggran i dalbunden, alle spilte de kvistene ut og sang med».

Men Vassfaret er mer enn villmark. Kulturminnene viser en langvarig og mangfoldig utnyttning av utmarksressurser. Det er særlig kulturminner knyttet til skogsdrift og fløtning som preger området, men jakt, fangst, fiske, jernutvinning og småbruks- og stølsdrift har også satt sine spor.

Skogsdrifta kan spores tilbake til slutten av 1600-tallet, med sikre kilder om tømmerfløting fra 1684. Som i andre skogsområder på Østlandet, ble fløtingen i vassdraget særlig viktig da trelasthandelen økte i omfang utover 1700-tallet. Det ble drevet fløting (eller brøtning som det kalles her) fram til 1967. Kulturminner knyttet til fløtingen er fire dammer, ved utløpet av Aurdalsfjorden, Nevlingen, Øvre Grunntjern og Strøsdammen. Ved demningene finnes damvokterbuer, overnattingshus for fløtere og skogsarbeidere, naust og fiskebuer. Det er kjent minst 18 tømmerkoier i Vassfaret, flere med staller. Langs elvene mellom vannene er det spor etter forbygninger, og i vannet innenfor dammen i Aurdalsfjorden finnes flere lensedopper.

Vi vet lite om tidlig bosetting i området. Under befolkningsveksten på 1700–1800-tallet ble det trangt om plassen nede i de mer gunstige hovedbygdene, og da ga disse marginale plassene i skog- og villmarksområdet en mulighet for levebrød. De første kjente gårdene ble ryddet fra midten av 1700-tallet og utover 1800-tallet. På det meste skal det ha vært 12 bruk og 20–30 setrer her inne. Den lille mølla ved elva mellom øvre og nedre Grunntjern vitner om korndyrking. Kornhøsten har imidlertid vært usikker, så mange livberget seg gjennom en kombinasjon av skogbruk, jordbruk, jakt, fangst og fiske.

Vassfarplassen og Amundheimen, ved Nevlingen, ble begge ryddet rundt 1750. På Vassfarplassen er bare stabburet opprinnelig, de andre bygningene er satt opp på tuftene etter tidligere bygninger i seinere tid. Her er også artsrike slåttenger. På Amundheimen står i dag to lafta hus som i seinere tid fungerte som skogshusvær. Like ovenfor står en liten jakthytte i sveitserstil som trolig ble reist rundt 1900. Områdets

skolestue sto på Vassfarplassen fra 1866, men ble seinere flyttet til Amundheimen.

Den siste gården ble fraflyttet i 1914. Områdets siste fastboende var Berte Skrukkefyllhaugen (1854–1950), som vokste opp på plassen Skrukkefyllhaugen ved vannet Skrukkefylla mellom Aurdalsfjorden og Nevlingen. Plassen ble ryddet rundt 1840, men ble fraflyttet da den brant i 1891. Berte og mannen bodde i Vassfaret til 1921. Fra 2012 er stue, låve og fjøs gjenreist på Skrukkefyllhaugen. Flere setre har bevarte eller gjenreiste hus.

Under 2. verdenskrig ble hovedkvarteret til hjemmefrontbasen «Elg» etablert her, og fjellpartiene rundt Vassfaret ble mye brukt som slipplass for forsyninger fra England. Man kan fremdeles finne slippkontainere i området. På Vassfarplassen og Amundheimen ble det arrangert troppsjefskurs, noen av de første og mest omfattende kurs som ble holdt i det okkuperte Norge.

Flere hus har hatt ulik bruk, blant annet ble de fraflyttede husene på småbrukene tatt i bruk som skogshusvær. Flere av bygningene her kan trolig knyttes til både jakt, fangst, fiske, jordbruk og skogbruk. Dette er karakteristisk for et område hvor ressursene i utgangspunktet er marginale for fast bosetning, men hvor en bred og mangfoldig utnyttning av det som var tilgjengelig likevel gjorde det mulig å leve her.

Etter etablering av verneområdene i 1985 ble det laget en kulturvernplan for deler av Indre Vassfaret, som blant annet vektla vedlikehold av kulturminner og å revitalisere skogsdrift i undervisningsøyemed. En avtale mellom Fylkesmannen i Oppland og grunneiere var knyttet til planen, sist revidert i 2003. I perioden 1991 til 2007 ble det drevet tradisjonell hogst, kjøring og fløting.

LANDSKAPSKARAKTER

Karakteristisk for Vassfaret er store og villmarkspregete skogsområder, med vassdraget som sentralt landskapselement. Det er mange kulturminner etter fløting og skogsdrift. Småbruk, skogshusvær og andre kulturminner forteller om både fast og temporær bosetting i området, basert på et marginalt mangesysleri knyttet til jakt, fangst og fiske, skogbruk og gårdsdrift.

NASJONAL INTERESSE

De store villmarkspregete barskogsområdene i Vassfaret er karakteristiske for indre deler av Østlandet. Vassfaret og det rike dyrelivet her er i tillegg for mange kjent gjennom forfatteren Mikkjel Fønhus sine skildringer. Kulturminnene i Vassfaret er typiske for den brede og mangfoldige utnyttningen av utmarksområder som preget det norske samfunnet i perioden fra 1750 og inn på 1900-tallet. Den tidlige fraflyttingen

Stabburet på Vassfarlassen, med utsikt ut over Nevlingen. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

av fastboende, kombinert med lite nyere utbygging har ført til at kulturminnene er relativt godt bevart, og gir et tidssbilde fra en periode hvor alle tilgjengelige ressurser i området ble tatt i bruk. Området har et stort kunnskapspotensiale som et typisk eksempel på menneskers livberging i et marginalt område.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Området ligger i landskapsvernområdene Indre Vassfaret og Vassfaret og Vidalen, og flere mindre områder innenfor disse er fredet som naturreservat. Her er det verneforskriftene og forvaltningsplanene som gjelder. Fylkesmennene har forvaltningsansvaret for verneområdene.

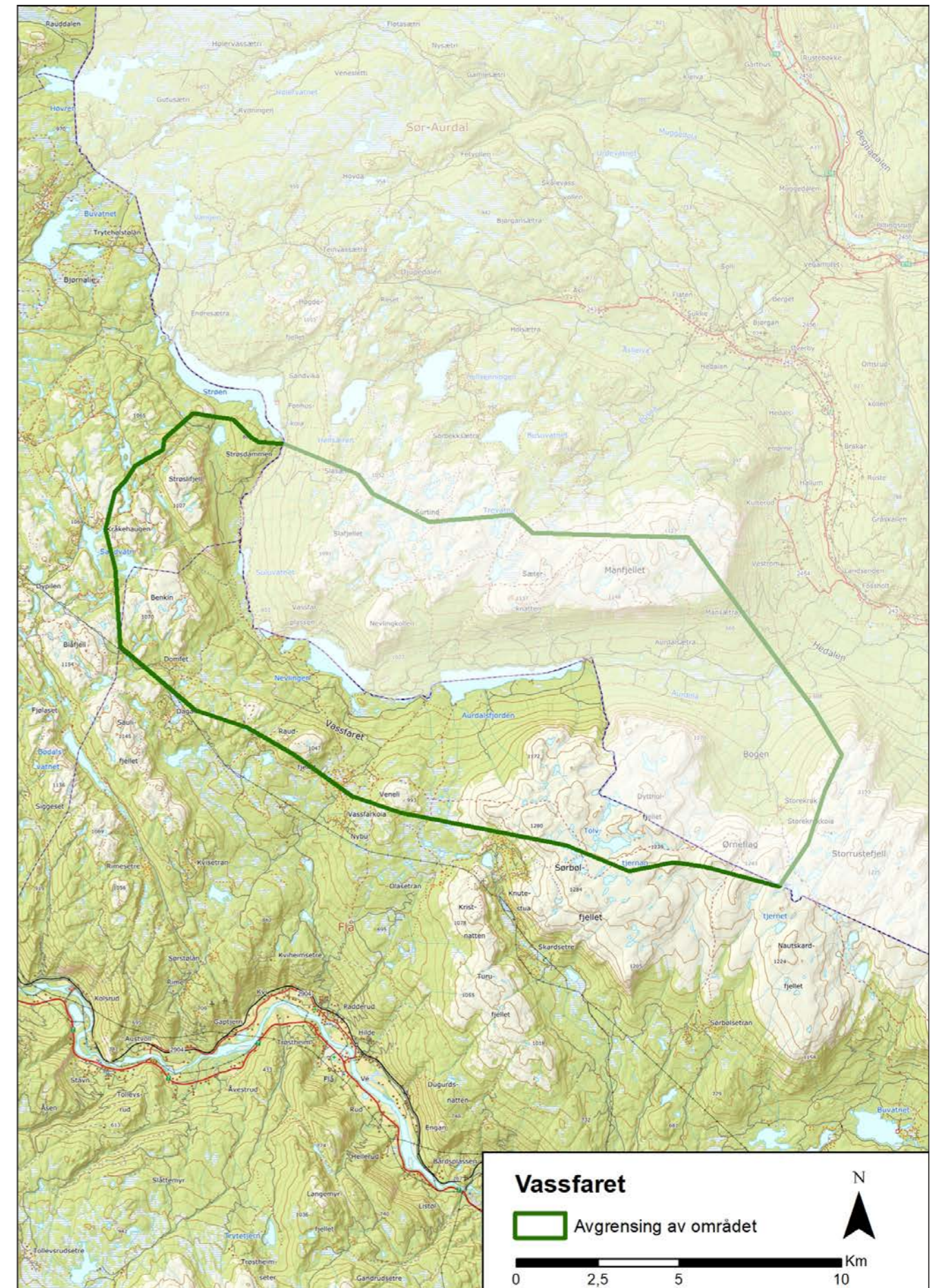
Området er sårbart for gjengroing av åpne kulturmarker på plassene, og dermed tap av kulturbetinget naturmangfold, samt forfall og tap av kulturminner knyttet til plasser, setre, skogsarbeid og fløting. Kulturminner knyttet til fløtingen som ligger i selve

vassdragene er utsatt for erosjon og skade fra vanntrykk og isskuring, og krever regelmessig vedlikehold.

KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser i kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Systematisk registrering av kulturminner bør gjennomføres, fulgt av tilstands- og verdier vurderinger, samt aktuelle istandsettings- og vedlikeholdstiltak..
- > Arealene på plassene og setrene bør skjottes slik at de holdes åpne.
- > Områdets tidligste historie bør kartlegges bedre for å utdype bildet av utnyttningen av utmarksressursene.

5. BERGENSBANEN OG RALLARVEGEN

Fjellandskap med jernbane og anleggsvei

Hol kommune

Areal: 9,2 km²

Området ligger i landskapsregion 14) Fjellskogen i Sør-Norge og 15) Lågfjellet i Sør-Norge (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger i høyfjellsområdet sør for Hallingskarvet, og strekker seg langs Bergensbanen fra Haugastøl stasjon fram til fylkesgrensa.

BESKRIVELSE

I 1894 vedtok Stortinget at det skulle bygges en jernbaneforbindelse mellom Christiania og Bergen. Byggingen av Bergensbanen var et stort samferdsels- og industriprosjekt og kostet mer enn et helt statsbudsjett. Jernbaneforbindelsen, som ble åpnet i 1909, var viktig for å forbinde Østlandet og Vestlandet og kortet ned reisetiden betraktelig. Den raskeste reisen mellom Bergen og Christiania hadde tidligere foregått med dampskip og tog langs kysten – en reise som tok flere dager.

Bergensbanen var det største prosjektet i jernbanebyggingens historie her i landet. Arbeidet kunne bare utføres sommerstid, og lange avstander i veiløst fjell-

terreng gjorde at transport av både folk og materialer var en stor utfordring.

Den 82 kilometer lange Rallarvegen starter på Haugastøl stasjon og følger Bergensbanen til Finse, Hallingskeid og Myrdal før den fortsetter langs Flåmsbanen til Flåm. Dette er en anleggsvei som måtte bygges for å frakte materiell, utstyr og forsyninger fram til der jernbanen skulle anlegges. Rallarveien har navn etter anleggsarbeiderne – rallerne. Arbeidet pågikk gjennom flere år, og på det meste deltok 2200 anleggsarbeidere. I alt var det over 15000 arbeidere inntil anlegget i byggeperioden.

Materiell og andre varer ble fraktet gjennom Hallingdal til Ustaoset og videre med ferjetransport over Ustevatnet til kaia på Haugastøl. Det ble blant annet fraktet dynamitt fra Engene dynamittfabrikk (Nitroglycerin Compagniet) på Sætre i Hurum.

Arkitekt Paul Due (1835–1919) fikk i oppdrag å tegne de permanente jernbanebygningene langs Bergensbanen. Han hadde ansvaret for bygningene på mange banestrekninger, i tillegg til en rekke enkeltbygninger. Han har etterlatt seg over 2200 tegninger i NSBs arkiver. Allerede kort tid etter at vedtaket om bygging av Bergensbanen var fattet, ble det satt opp et stort antall anleggsbrakker, stikningsbuer og andre bygninger. Enkelte var i stein som ble hogd ut på stedet, mens brakker i lemkonstruksjoner ble fraktet på kjerrer på anleggsveien. Disse kunne brukes i flere

Langs Nygardsvatnet rett vest for Haugastøl ligger Rallarvegen og Bergensbanen tett inntil hverandre. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Rallarvegen følger vassdraget, mens Bergensbanen ligger på fylling i bakgrunnen. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

omganger. Både vokterboliger og stasjonsbygninger, oppført i en kombinasjon av naturstein og tre, ble bygd så tidlig at de kunne brukes også i anleggstida. Noen av bygningene, av typen provisoriske anleggsbrakker, var tenkt brukt som fjøs. Omfanget var lite da husdyrhold i høyfjellet var krevende.

Det er bevart flere bruer og murer langs Rallarvegen. Det ligger også flere vokterboliger og sikringsboder langs veien.

Landskapet er ganske åpent ved Haugastøl stasjon, med en slak fjellside i nord og Sløtfjorden på 985 moh. i sør. Et kort stykke vest for stasjonen skilles riksvei 7 og Bergensbanen. Jernbanen går videre langs det brede Nygardsvatnet, og her stiger terrenget bratt med frodig bjørkeskog og noe ur på oversida. Fjellgården Nygard fra slutten av 1700-tallet er den høyestliggende gården i landet, på 1000 moh.

Rallarvegen følger jernbanelinja tett på det meste av strekningen. Veien er lite endret og følger i hovedsak samme trasé som den opprinnelige Rallarvegen, og følger terrenget uten nevneverdige skjæringer eller fyllinger. Veien ligger imidlertid bare i dagen, mens jernbanen går i flere mindre tunneler og snøoverbygg.

LANDSKAPSKARAKTER

Helt fra Haugastøl til grensa mot Vestland ligger landskapet i fjellterreng. Både jernbanen og Rallarvegen følger de store landskapstrekke gjennom dalførene, og underordner seg landskapet. Det er fjellene som definerer landskapet, der vann og elver er viktige og synlige elementer i landskapet.

NASJONAL INTERESSE

Bygging av Bergensbanen var en av landets virkelig store ingeniørbragder på begynnelsen av 1900-tallet, og ble av kong Haakon betegnet som «.. vårt slektsledds storverk». Bergensbanen knyttet landets to største byer sammen. En kan fortsatt oppleve samspillet mellom landskapet og jernbanen/Rallarvegen med sine ulike elementer som bruer og bygninger, og med landets høyestliggende gård og flere setrer.

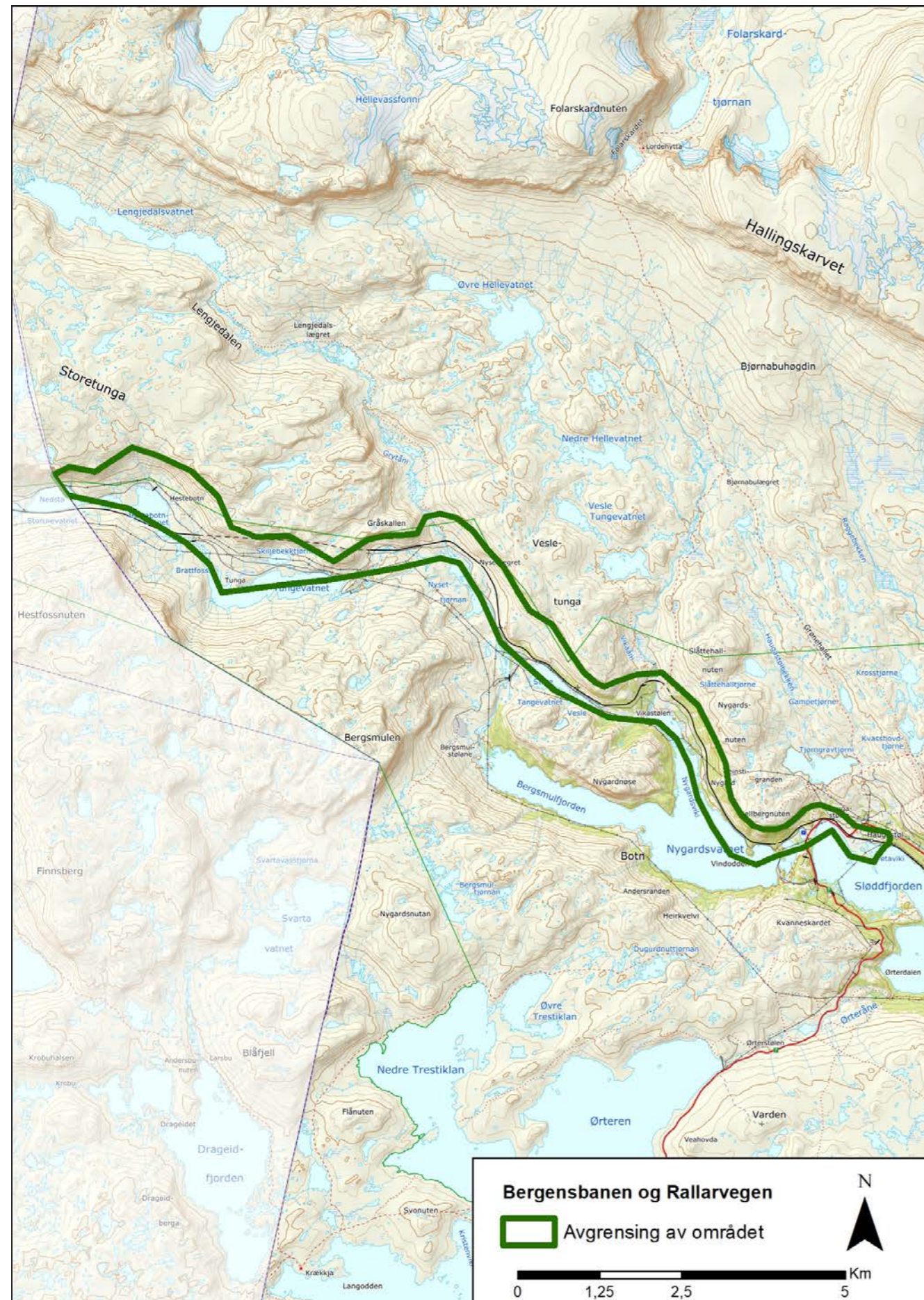
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er svært sårbart for ny bebyggelse og andre større terrenginngrep.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Ny hyttebebyggelse bør unngås.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Rallarvegens linjeføring bør opprettholdes, og veibredden bør ikke endres.
- > Det visuelle inntrykket til Bergensbanen bør opprettholdes.

Det langstrakte dalføret som utgjør Seterdalen kan ved første øyekast virke urørt og lite påvirket av mennesker, men man skal ikke lete lenge før man finner kulturminner. Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

6. DAGALI-SETERDALEN

Utmarkslandskap med mangfoldig ressursutnyttelse opp mot vidda

Hol og Nore og Uvdal kommuner

Areal: 61,8 km²

Området ligger i landskapsregion 14) Fjellskogen i Sør-Norge og 15) Lågfjellet i Sør-Norge (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger i Seterdalen i Dagali. Det avgrenses i øst mot den faste bebyggelsen og i vest mot utløpsosene til Nedre Hein og Geitsjøen.

BESKRIVELSE

Seterdalen er en bred dal med slake dalsider som går over tregrensa på begge sider. Numedalslågen, med mange små øyer og store steinblokker, snor seg gjennom landskapet. Dalbunnen er ganske myrlendt, men er også preget av mye fjellbjørk, som dekker åssidene opp til rundt 1100 moh. Ossjøen ligger omtrent midt i landskapet. Innerst i dalføret, vest for elvemøtet mellom Heinlva og Numedalslågen, er det i dag så å si ingen bebyggelse. Her går grensa til Hardangervidda nasjonalpark. Landskapet virker ved første øyekast urørt, men man skal ikke lete lenge før man ser at hele området har vært utnyttet av folk til alle tider. Ulike kulturminner vitner om at landskapet har vært brukt i et langt tidsrom og på ulike måter, og at det har vært en intensiv utnyttelse av ressursene.

Seterdalen er rik på kulturminner fra ulike perioder. Kulturminnene forteller om utviklingen og utnyttelsen

av ressursene i fjelltraktene inn mot Hardangervidda helt fra steinalderen og fram til i dag. Langs de gamle slepene finnes både steinalderboplasser, jernvinner med blestertufter og kullgroper, fangstanlegg, gravplasser, steinlæger, steinbuer og setrer.

Rundt Ossjøen er det registrert flere oppholdssteder og boplasser fra steinalderen. Lokalitetene er lite undersøkt, men gir et godt bilde av hvor lenge området har vært brukt av mennesker. De viser også hvor viktig ferdselen langs de store vassdragene var for de første jegerne som høstet av de rike viltforekomstene helt opp mot Hardangervidda. Ossjøen er et av få uregulerte vassdrag tett på høyfjellet i Buskerud, og steinalderboplassene ligger ennå langs dagens strender 951 moh.

Ved Låglitunga viser over 40 systematisk anlagte fangstgroper hvordan de tallrike reinsdyrflokkene var en viktig fangstressurs. Gropene er trolig fra jernalder. Fangstsystemet kan sees i sammenheng med de store fangstanleggene i Dyregravshalle og ved Skarvsvatnet litt lenger sør, og viser en imponerende organisert jaktteknikk. Store arbeidsressurser må ha blitt lagt ned for å bygge og opprettholde et slikt fangstanlegg.

Det er registrert flere jernvinner på begge sider av dalføret. Jernvinnene er fra vikingtida og middelalderen og flere har svært høy pedagogisk verdi ettersom slagghauger, blestertufter og mulige ovnsteder er synlige i terrenget. Kullgropene ligger i liene rundt store jernvinnelanlegg, og viser forbindelsen mellom dem. Jernet må ha vært en viktig ressurs i mange generasjoner siden omfanget av utvinningen er så stort.

En av de mange dyregravene i området, der denne er nesten like intakt i dag som da den ble bygget.

Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

Det er funnet en skafthulløks fra jordbrukssteinalderen på Bekkenseter. Ved Bjordalsbekken ligger det en gravhaug, trolig ei kvinnegrav. Jakt og fangst har sammen med utvinning av jern skapt livsgrunnlag langt inn mot Hardangervidda. Gravhaugene kan vitne om fast bosetting så langt tilbake som i jernalderen.

Utstrakt kontakt over Hardangervidda har tidlig vært viktig. I Seterdalen kommer det ned to sidegrener av nordmannsslepene. Slepene var ferdselsveier og kommunikasjonsårer over fjellet i gammel tid. Her gikk driftekarer med fedriftene sine, og handelskarer fra både øst og vest for å handle på ulike markeder. I middelalderen må handel med produkter som jern og skinn ha vært av stor betydning. For gårdene i fjellbygdene var dette viktige byttedmidler mot korn, fisk, salt og andre varer. På Kolsfet ved Ossjøen skal det ha vært en markeds plass i middelalderen (muligens tidligere), som viser hvor viktig denne handelen mellom øst og vest var.

Det finnes rundt 20 setrer og noen få steinlægre i området, med både ruiner og stående bygninger. Setrene har vært langsetrer til gårder i hovedbygda i Dagali.

De fleste setervollene ligger på nordsida av vassdraget, i en slak solvendt helling. Setervollene er, med

unntak av én, ikke ryddet for stein. Her er flere eldre bygninger, både av tre og stein, i tillegg til et antall ruiner. Ingen av setrene er lenger i tradisjonell bruk, men de fleste har seterbuer/hytter som brukes. På Urdeli var det drift til 1990-åra. Alle setervollene har fortsatt et åpent preg. På Urdeli, Hårånatten, Hølet og Bekkenseter er det delvis bevarte seterhus i stein. Åan er i en særstilling med mange eldre tømmerhus.

LANDSKAPSKARAKTER

Dagali-Seterdalen er et langstrakt dalføre som strekker seg langt inn på Hardangervidda, med Ossjøen og Numedalslågen som sentrale elementer. De slake liene er i hovedsak preget av tett bjørkeskog, med unntak av setervollene. I området er det mange spor etter kulturminner som steinalderboplasser, jernvinnelanlegg, fangstanlegg, gravhauger, steinbuer og setrer.

NASJONAL INTERESSE

Landskapet viser godt den historiske utviklingen i Østlandets fjeldaler, og kan oppleves når man går langs de gamle slepene. Et rikt utvalg av kulturminner fra jakt, fangst og fiske, jordbruk og utmarksnæring, ferdsel og kommunikasjon, handel, industri og håndverk, religion og trosutøvelse forteller om utnyttningen av ressursene inn mot fjellet i gammel tid. Godt bevarte setervoller med mange eldre bygninger vitner om seterbrukets store betydning i fjellbygdene i Buskerud. Landskapet er nærmest upåvirket av moderne tiltak, og gir sammen med det store mangfoldet av kulturminner dalføret et særpreg det er få eksempler på etter de store kraftutbyggingene i etterkrigstida.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER

Deler av området ligger innenfor Hardangervidda nasjonalpark. Her er det verneforskriften som gjelder. Fylkesmannen har forvaltningsansvaret for verneområdene.

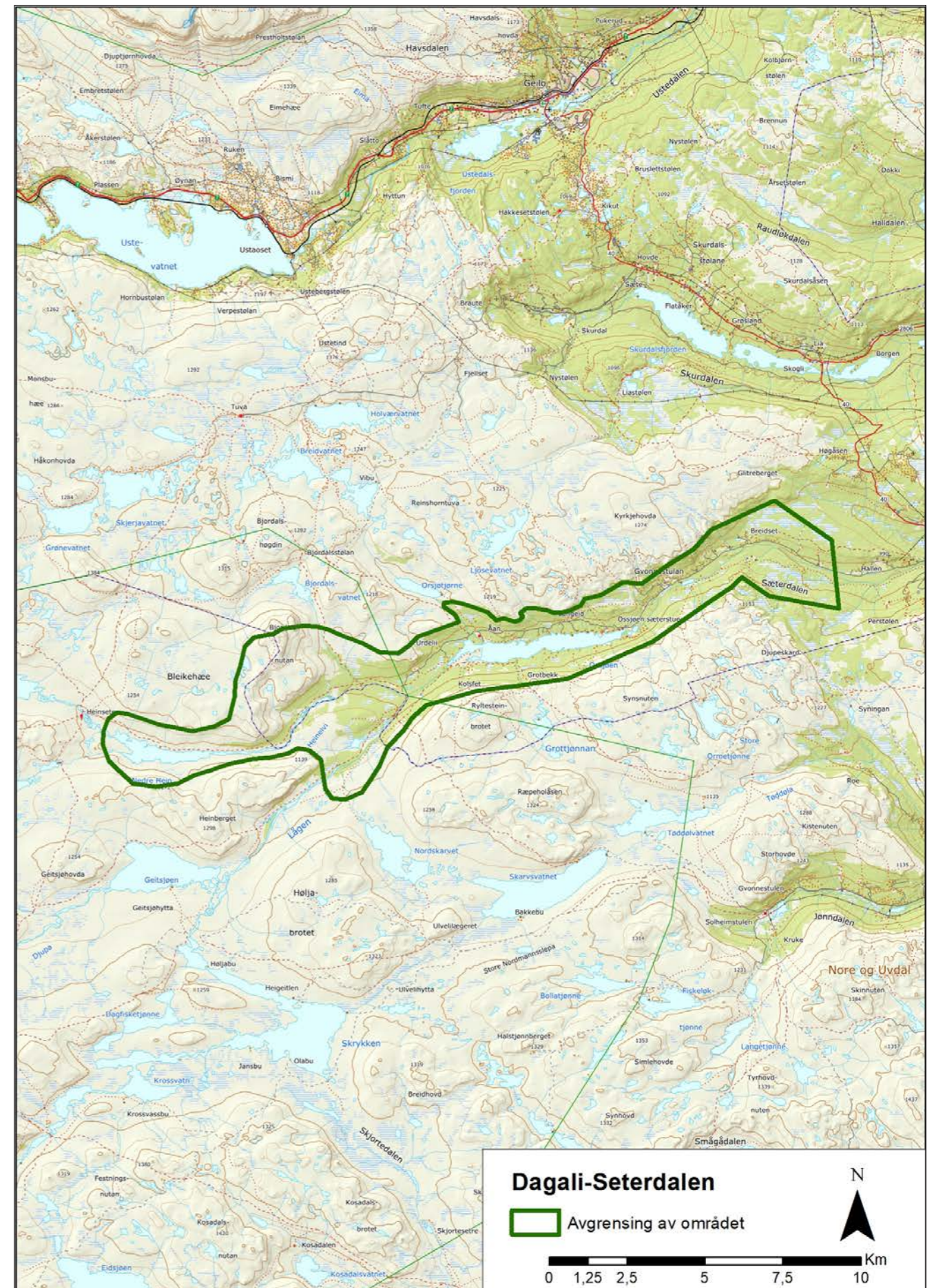
Landskapet er svært sårbart for ny hyttebebyggelse og andre arealkrevende inngrep.

Setervollene bør skjottes for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > På og ved setervollene bør det ikke bygges hytter.
- > For at området skal beholde sin karakter av seterdal og ikke gro igjen, bør det stimuleres til fortsatt husdyrhold og skjøtsel på setervollene.

7. DYREGRAVSHALLE

Fortidas fangstlandskap

Nore og Uvdal kommune

Areal: 42,5 km²

Området ligger i landskapsregion 11) Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud og 15) Lågfjellet i Sør-Norge (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Dyregravshalle ligger nordvest for Solheimstulen i Jønndalen. Selve fangstsystemet i Dyregravshalle ligger øst for Skarvsvatnet. Den største delen av landskapet ligger innenfor Hardangervidda nasjonalpark.

BESKRIVELSE

Landskapet strekker seg fra Solheimstulen innerst i Jønndalen, og følger Beltetjønnbekken opp mot høyfjellet hvor det flater ut mot større vann og tjern. Her finnes flere fangstanlegg for rein, blant annet det største sammenhengende anlegget med jordgravde fangstgropene på Hardangervidda. Alle de registrerte jordgravde fangstgropene ligger under 1200 moh. Disse gropene skiller seg i type og utforming fra steinmurte dyregraver, som er mer vanlige i høyfjellet.

Sporene etter menneskenes bruk av området i forhistorisk tid er ikke så synlige før man er like ved fangstgropene. Når gropene sees i sammenheng får man inntrykk av det enorme omfanget. De ligger på rekke og rad på tørre morenerygger, langs slake lier der disse gjerne leder mot åpne sletter eller smale passasjer mellom vann. De naturlige trekkveiene for reinsdyrene må ha blitt utnyttet svært godt. Det er sammenhengende fangstsystemer fra Seterdalen i nordvest, forbi Nordskarvet, mot Skarvsvatnet og Dyregravshalle og videre helt til Krukettjenn og Langettjenn i sørøst, en strekning på nesten 20 kilometer. Her er det bygd fangstgropene i alle de viktigste trekkrutene. Vi kjenner til sammen nær 300 fangstgropene i dette området. Disse gropene er svært like i utforming, og stammer trolig fra samme tid.

Hovedanlegget består av over 100 jordgravde fangstgropene med kun 7–8 meters mellomrom. Gropene fordeler seg i en vifteform langs lia (-halle) som utgjør Dyregravshalle. Noen groper overlapper også eldre groper, noe som forteller oss at anlegget nok har vært brukt gjennom flere generasjoner. Anlegget i Dyregravshalle er delvis datert, og dateringen indikerer at det har vært i bruk før 600 e.Kr.

Store Nordmannsslepa går gjennom området, opp fra Jønndalen, forbi Dyregravshalle og videre forbi det restaurerte Ulvelilægeret. I dag brukes slepa til motorisert ferdsel, og blir omtalt som en traktorslepe.

Ved Krukeseter, nabosetra til Solheimstulen, er det registrert et felt med gravhauger, sannsynligvis fra yngre jernalder (550–1030 e. Kr.). Fra disse er det levert inn pilspisser, ei øks og et sverd. Kanskje kan en se gravhaugene i sammenheng med den rike jernutvinningen i Jønndalen, og nærheten til de viktige ferdselsveiene over fjellet. Vi kjenner til en stor mengde jernvinneanlegg og kullgroper i Jønndalen.

De gamle slepene ble brukt til å føre store fedrifter fra ulike beiteområder på fjellet og mot markeder nede i bygdene, der det store markedet på Kongsberg var det viktigste. Man forsøkte så langt det var mulig å holde driftene på fjellet, og unngå setrene og gårdene nede i dalen. Parallelt med Nordmannsslepa går derfor en kortere sti lenger ned i dalen fra Solheimstulen fram mot Skarvsetjan. Langs denne stien ligger flere kullgroper og større jernvinneanlegg, og ikke minst et oppkomme. Det sies at dette skal ha det kaldeste og friskeste vannet på hele Hardangervidda.

Solheimstulen og Krukeseter er de to innerste setrene i Jønndalen, med store åpne setervoller, som i dag beites. Plasseringen så nær vidda har nok tidlig gjort at setrene også har vært brukt av ferdefolk. Solheimstulen er i dag DNT-turisthytte.

Gravhaugene ved Krukeseter, og de mange jernvinneanleggene og kullgropene lengst inne i Jønndalen, viser bruk av området langt tilbake i tid. Dette kan tyde på at også setringen i området kan være svært gammel, kanskje helt tilbake til middelalderen.

Landskapet har spor etter samisk kulturpåvirkning fra ulike perioder. Blant annet kan de markante steinene kalt Kyrkjuna knyttes til mulig samisk offeraktivitet. Under disse steinene er det nemlig funnet margspalta bein som er datert til 1500-tallet. Den samiske påvirkningen har også gjort seg gjeldende i sammenheng med den aktive tamreindrifta i området på 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet. Opdal Renkompani, et av de største tamreinlaga rundt Hardangervidda, hadde flere gjetere av samisk opprinnelse. Den faste slakteplassen var i bruk fram til 1942 på den flate vollen nedenfor Solheimstulen.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet strekker seg fra setrene nede i den skogkledde Jønndalen opp i et typisk høyfjellslandskap, med vidt utsyn i flere retninger. Her finner man slake lier, vidstrakte myrer, vann og vassdrag. Nordmannsslepene med sidegrener strekker seg gjennom landskapet, og er flere steder godt synlige på lang avstand. De mange fangstgropene er godt synlige for et trenet øye, og er de viktigste elementene i dette landskapet.

I Dyregravshalle ligger fangstgropene noen steder så tett at voll overlapper voll. Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

Fangstgropene ligger på tørre morenerygger i landskapet. Man kan tydelig se vollene rundt dem som ble gravd opp under byggingen. Kanskje har det også vært en form for enkle ledegerder som ledet dyrene mot gravene. Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

NASJONAL INTERESSE

Fangstgropene i Dyregravshalle representerer det største sammenhengende fangstsystemet i Buskerud, og et av de største i landet. Landskapet viser på en god måte hvordan fortidas mennesker gjorde seg nytte av landskapet til jakt og fangst. Fangstgropene ligger i et ellers lite påvirket landskap, og omfanget viser hvilken enorm arbeidsinnsats som har blitt lagt ned i både bygging og vedlikehold av fangstgropene. Organiseringen av fangstsystemene gir også en indikasjon på hvor velutviklet samfunnet har vært.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Om lag en tredjedel av området er landskapsvern-område, og resten av arealet ligger innenfor Hardangervidda nasjonalpark. Her er det verneforskriftene og forvaltningsplanene som gjelder. Fylkesmannen har forvaltningsansvar for verneområdene.

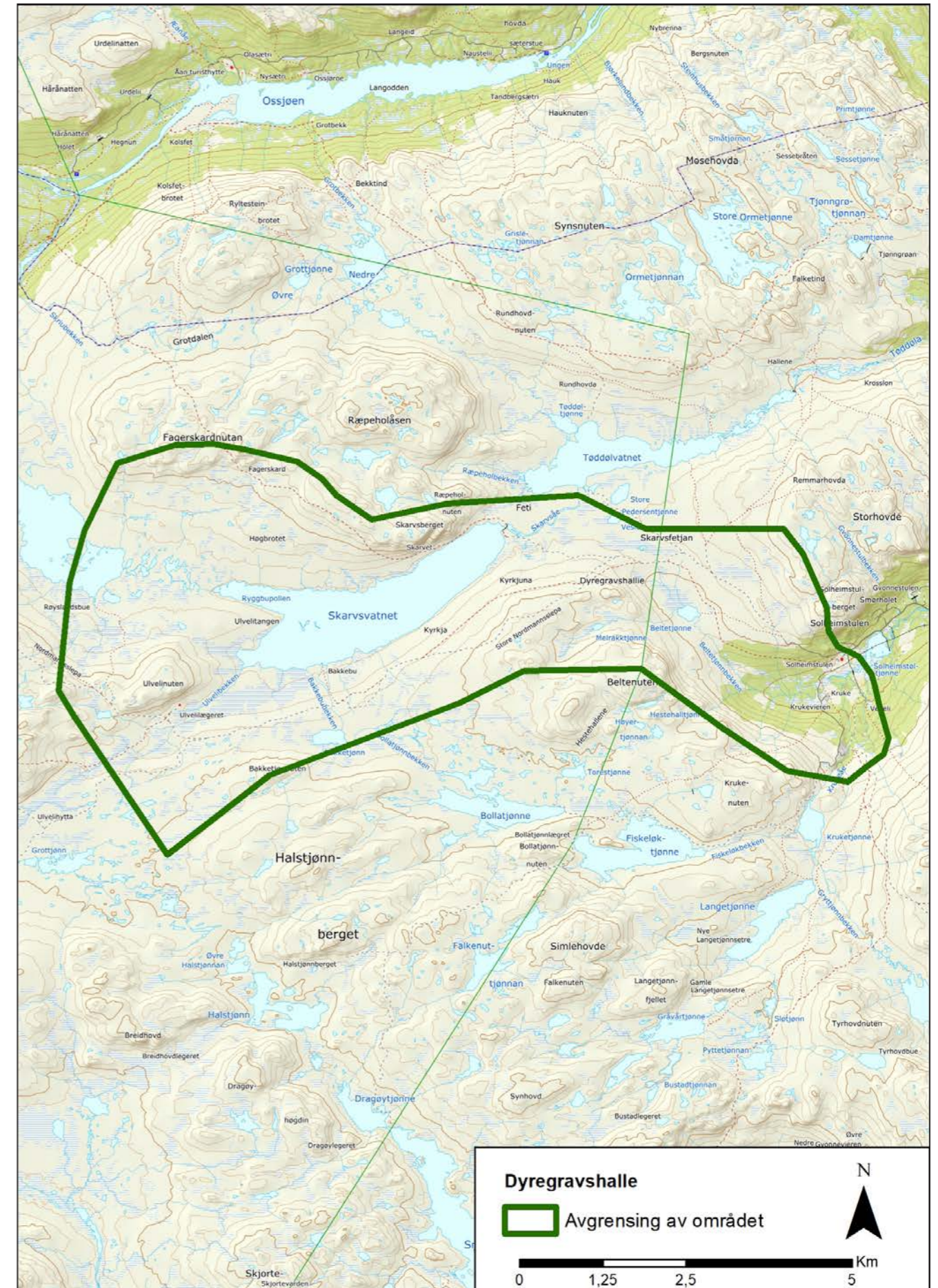
Landskapet er svært sårbart for ny hyttebebyggelse og andre arealkrevende inngrep.

Fortsatt jordbruk på setervollene er viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser i kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det må tas spesielle hensyn til eventuell ny hyttebebyggelse, både når det gjelder plassering, størrelse og form. På og ved setervollene bør det ikke bygges hytter.
- > Det bør stimuleres til fortsatt husdyrhold og skjøtsel på setervollene, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av seterdal.
- > Vedlikehold av de gamle slepene må ikke føre til skade på kulturminnene. Nye parallelle sleper eller stier bør unngås.

Seterbu og fjøs/løe på Jøranset som ligger ved foten av Jøransetfjellet. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

8. SMÅDØLDALEN

Seterlandskap i skogen med fløtning og jernutvinning

Nore og Uvdal kommune

Areal: 51 km²

Området ligger i landskapsregion 14) Fjellskogen i Sør-Norge (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Smådøldalen ligger lengst øst i Uvdal, nordvest for Rødberg, kommunesenteret i Nore og Uvdal. Landskapet omfatter det meste av Smådøldalen, fra Kråkefoss i sørøst til Leirådammen i nordvest, en strekning på rundt 25 kilometer.

BESKRIVELSE

Smådøldalen er i hovedsak en skogkledd dal. Den midtre delen har på østsida en bratt li som går helt opp til snaufjellet ved Jøransetfjellet og Fauskofjellet, med høyeste punkt på 1369 moh. Resten av dalen har

slakere dalsider. Dalbunnen stiger slakt fra ca. 620 moh. til Leiråvatnet 933 moh. Øverst flater dalen mer ut med større myrer og et par vann i dalbunnen. Innenfor landskapet er det rundt 20 setrer. Bergsjøstulen lengst i nordvest er den største med tre voller som tilhører tre forskjellige gårder. Det er tre andre setrer som også består av tre voller, mens resten kun har én voll på hver seter.

Det er i dag ingen tradisjonell seterdrift i Smådøldalen, men de fleste vollene beites, og på noen blir graset slått. Steingjerder og rydningsrøyser preger landskapet. Mange eldre seterbygninger, både seterbuer, fjøs og løer, er bevart. Noen få nyere seterbuer og hytter har kommet opp på setervollene, men ingen nye større fjøs. To av gårdene på Bergsjøstulen deler fjøs/løe, mens de har hver sin seterbu. Denne typen fellesskap er ikke kjent fra de andre setrene i Smådøldalen.

Den gamle seterveien fra Uvdal krysser vadet ved Fauskodammen. Her gikk også den gamle kirkeslepa fra Tunhovd til Uvdal stavkirke. Slike gamle veifar blir

ofte omtalt som sleper, og er tydelige bevis på at det har foregått ferdsel over lang tid. Bruk av kløvhest var også vanlig for å kunne transportere varer på disse slepene, derfor blir de omtalt som kløvsleper.

Det finnes rester etter mange dammer og andre fløtningsinnretninger i Smådøldalen. Fauskodammen er den største av disse dammene, og ligger ca. 150 meter ovenfor en bevart damstue og stall. Damkonstruksjonen er laftede tømmerkister fylt med stein. Her var det fire luker og en høyde på rundt tre meter. Noe av treverket er fremdeles synlig. Damturen er videreført på hver side av elva. Dammen var i bruk så lenge det ble fløtet tømmer i Smådøla, til 1953, og har mest sannsynlig tradisjoner tilbake til slutten av 1600-tallet.

Slaggforekomster og kullgroper, restene etter eldre tids jernutvinning, er påvist flere steder i Smådøldalen. Disse viser jernalder- og middelaldersamfunnets utnyttelse av utmarksressursene i området. De mange myrene har vært rike på myrmalm, og skogen har gitt bra med trevirke til både kullgropene og ovnene. Et større jernvinneanlegg ved Fausko er datert så tidlig som folkevandringstid (440–650 e.Kr.). Anlegget ligger på en markant morenehaug i myrlandskapet. Fra toppen av morenehaugen er store slaggblokker blitt veltet nedover og ligger i dag synlige langs kanten. Anlegget er et av de største jernvinneanleggene som er påvist i Buskerud, og vitner om en storstilt før-industriell jernproduksjon.

LANDSKAPSKARAKTER

Smådøldalen er en høytliggende skogkledd dal der den øverste delen er preget av et par mindre vann og en del myr. De aller fleste setrene ligger i den skogkledd dalbunnen langs veien som går gjennom hele dalen. Et fåtall er plassert litt oppe i dalsida med utsyn utover. Gjennom dalføret går Smådøla der vasskrafta tidlig ble utnyttet til møller og sager, og ikke minst en omfattende fløtningsvirksomhet. Flere dammer kan oppleves den dag i dag.

NASJONAL INTERESSE

Landskapet representerer en sørnorsk seterdal slik den trolig har sett ut fra midten av 1800-tallet og rundt 100 år fram i tid. Et av landets største jernvinneanlegg fra folkevandringstid viser, sammen med tilsvarende anlegg fra yngre jernalder og middelalder, at det har vært lange tradisjoner for jernutvinning i dalen. De mange fløtningsminnene viser at tømmerfløtningen var viktig i dette området i en lang periode. Fraværet av større endringer i landskap og bebyggelse er sjeldent i de øvre delene av Buskerud. Her er få spredte hytter og hyttfelt.

En av de store slaggblokkene fra jernvinna ved Fausko.

Slaggblokkene som er veltet ut fra en stor morenehaug veier flere hundre kilo hver, og vitner om storstilt produksjon av jern. Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er sårbart for ny hyttebebyggelse og andre arealkrevende inngrep.

Fortsatt jordbruk på setervollene er svært viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det må tas spesielle hensyn ved eventuell ny hyttebebyggelse, både når det gjelder plassering, størrelse og form.
- > På og ved setervollene bør det ikke bygges hytter.
- > Det bør stimuleres til fortsatt husdyrhold og skjøtsel på setervollene, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av seterdal.

De flate og veldyrka Uvdalsøyan egner seg godt til grasproduksjon. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

9. UVDAL KIRKEBYGD OG OMEGN Jordbrukslandskap i lia og på øyan

Nore og Uvdal kommune

Areal: 18,3 km²

Området ligger i landskapsregion 11) Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

Uvdal kirkebygd og omegn omfatter jordbrukslandskapet fra Fønneøfjorden i øst og rundt sju kilometer vestover. I nord strekker landskapet seg så langt opp som det er gårdsbruk, i sør avgrenses det slik at bare dalbunnen er med.

BESKRIVELSE

Landskapet utgjøres av en langstrakt dal som omfatter både den flate dalbunnen på begge sider av Uvdalselva, kalt Uvdalsøyan, og den relativt bratte sørvendte dalsida ovenfor. Dalbunnen ligger ca. 465 moh., mens de høyestliggende gårdene har tuna rundt 780 moh. De aller fleste gårdstuna ligger i dalsida. Tuna ligger i flere «etasjer», men er plassert ganske uregelmessig. De sentrale delene av dalen utgjør et sammenhengende jordbrukslandskap, mens gårdene i utkantene ligger enkeltvis eller færre

sammen. Kirkebygda er en del av et større landskapsrom, mens lengst vest blir dalsida brattere, slik at det bare var mulig å bosette seg i dalbunnen.

Steingjerder, rydningsrøyser og store trær deler opp landskapet, og framstår som godt synlige elementer i landskapet. De fleste tun har en eller flere eldre verneverdige bygninger, noen få har også freda hus. Sentralt i bygda ligger Uvdal stavkirke, omkranset av bydetunet.

Uvdalsøyan omfatter rundt 4000 dekar og strekker seg fra Fønneøfjorden og vestover. I dag er disse arealene fulldyrka eng. I gamle dokumenter ble de omtalt som vasseng. De årvisse vår- og høstflommene som førte til at deler av området ble stående under vann, gjorde at øyan egnet seg dårlig til grasproduksjon. Likevel ble engene slått. I 1920-åra ble Fønneøfjorden senket med 1,3 meter, og Uvdalselva ble rettet ut og steinsatt på en strekning over to kilometer. Alt arbeidet ble utført med håndmakt. Det sies at dette tiltaket ble redningen for jordbruket i Uvdal.

I dag består Uvdalsøyan av produktive og lett-drevne grassletter. Mange av gårdene i Kirkebygda har mesteparten av innmarka på øyan. Her er flere løer, både tømmerløer fra tida før senkingen av Fønneøfjorden, og løer i bindingsverk fra 1900-tallet. Det ble også oppført en del småstuer her, som var i bruk under slåtten.

De eldste funnene av kulturminner i Kirkebygda er gjort ved innløpet til Fønnebøfjorden, på Persgard og Kaggelien. Flintøkser og en flintdolk tyder på at det kan ha vært bosetning eller gjentatte besøk her helt i slutten av steinalderen, etter at jordbruket ble innført i landet. Kullgroper og slagforekomster fra jernutvinning i jernalder og middelalder er synlige i landskapet.

12 jernbarrer som lå samlet i et depot har blitt funnet på Teigen. Det viser hvor viktig handelen med jern har vært i bygda. Grunnen til at det er 12 barrer kan være den gamle handelsenheten som ble kalt tyllt. Bygdas sentrale beliggenhet er blant annet illustrert ved det rike gravfunnet fra merovingertid (600-tallet) på Ljotegard, med to spyd, pilspisser, beltestein og hestesko.

Uvdal stavkirke ble trolig bygd på slutten av 1100-tallet på samme sted som en tidligere kirke. Den har opp gjennom århundrene blitt ombygd flere ganger. Kirken har tidligere vært soknekirke for hele Uvdal (tidligere kalt Opdal), Dagali, de østre delene av Skurdalen, Tunhovd og Vikangrend.

Et særegent fenomen i deler av Kirkebygda er de såkalte totunggårdene, der hver gård har to tun. I Øygardan, mellom Fønsteli og Fønnebø er det flere slike gårder. Det øverste tunet inneholdt alle hus som var vanlige på en gård, mens det nederste, kalt "jorde", manglet stabbur, eldhus, smie og badstue. Husene i «jordet» var dessuten mindre enn husene i hovedtunet. Det kunne være en høydeforskjell på opp mot 100 meter mellom de to tunene. Jordesgården var bebodd etter hjemreise fra setra og fram til føret her nede var oppbrukt. En årsak til flyttingen mellom de to tunene var at det var lettere å flytte folk og dyr

Uvdalsøyan sett fra den sørvendte lia der de eldste gårdene ligger. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

enn å frakte avling og gjødsel i bratt terreng. Skikken med å ha to tun kan gå tilbake til middelalderen. De fleste husene som står i jordesgårdene i dag er mest sannsynlig bygd på 1800-tallet. Det gamle flyttesystemet holdt seg fram til 1950-åra.

LANDSKAPSKARAKTER

To landskapsformer preger dette landskapet. Den eldste og største delen er den relativt bratte sørvendte lia, i hovedsak et jordbrukslandskap med eng og beite, men også med noe skog. Her er det et stort antall tun med mange eldre bygninger, og lite nyere bebyggelse. I kontrast til dette har vi den karakteristiske flate dalbunnen, Uvdalsøyan, med jordbrukslandskap fra første del av 1900-tallet. Her er landskapet tydelig preget av senkningen av Fønnebøfjorden og kanalisering av Uvdalselva, som foregikk i 1920-åra.

NASJONAL INTERESSE

Uvdal kirkebygd er et helhetlig og godt bevart jordbrukslandskap med mange spor etter århundrelang jordbruksdrift. Her finnes flere eldre verneverdige tun og enkeltbygninger, samt synlige spor i landskapet som rydningsrøys og steingjerder. Uvdal stavkirke med bygdetunet rundt er sentralt i landskapet. Det sjeldne fenomenet totunssystemet finner man ikke så mange andre steder enn her. Mange av gårdene har det meste av innmarka i dalbunnen, noe som har ført til at det mer tradisjonelle landskapet oppe i lia er godt bevart.

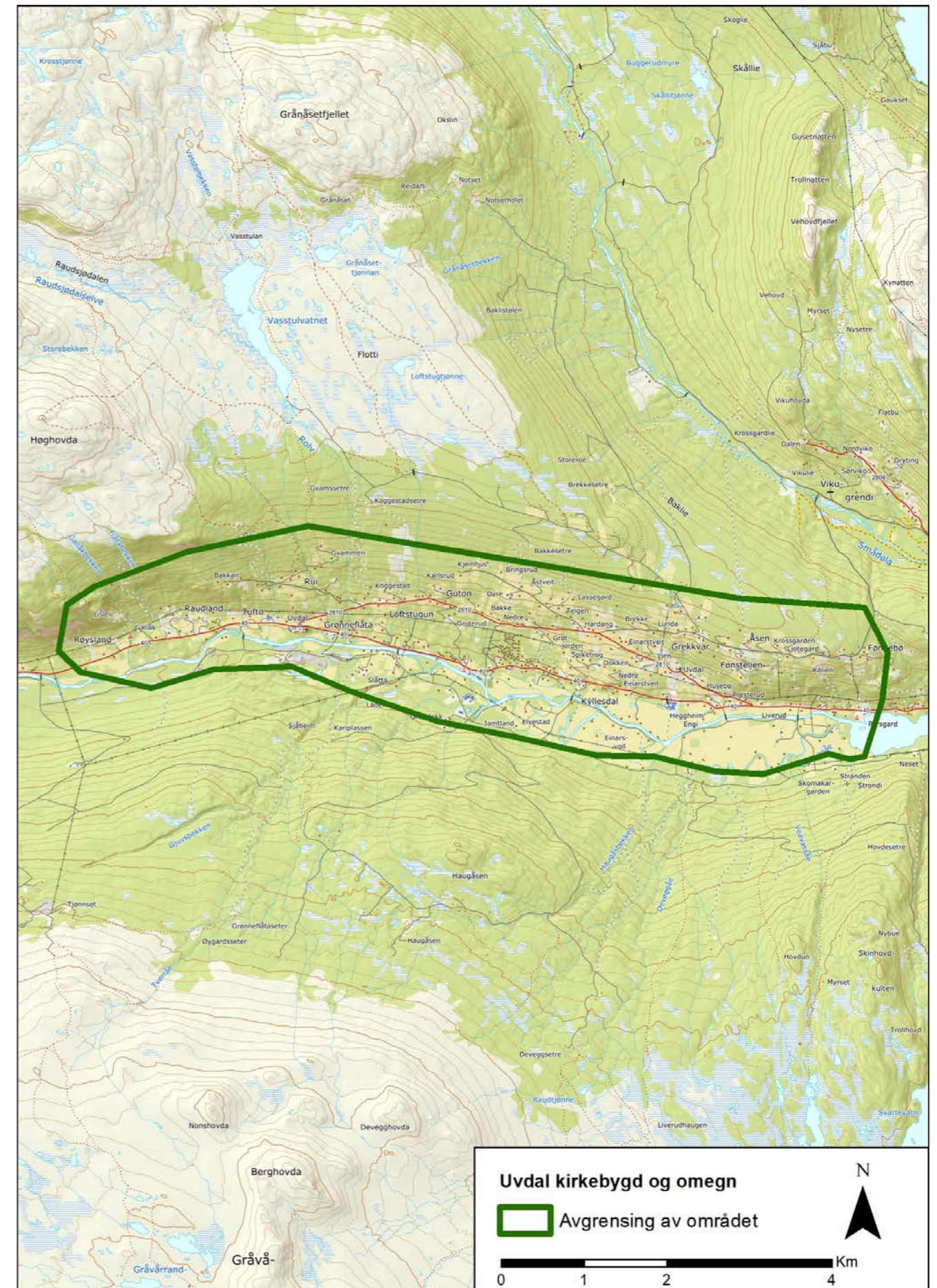
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er sårbart for ny boligbebyggelse og andre arealkrevende inngrep utenfor gårdstunene. Fortsatt jordbruk er svært viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det må tas spesielle hensyn ved ny bebyggelse, både når det gjelder plassering, størrelse og form.
- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter.
- > Både landskap, landskapselementer og bygninger i tilknytning til jordesgårdene i totunssystemet må ivaretas.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

Utsikt fra Hovland mot nordøst. Til høyre ligger nedre Teige, øverst Jellum-gårdene. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

10. EGGEDAL KIRKEBYGD

Jordbrukslandskap med enhetlig bygningsmiljø

Sigdal kommune

Areal: 2 km²

Området ligger i landskapsregion 11) Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Eggedal kirkebygd ligger rett nord for Eggedal sentrum i Sigdal kommune, mellom Numedal og Hallingdal.

BESKRIVELSE

Landskapet omfatter det meste av jordbrukslandskapet i de bratte sør- og vestvendte dalsidene ovenfor Eggedal sentrum, fra ca. 350 moh. opp til ca. 550 moh. Åselva deler landskapet i to. I nord går elva i et dypt skogkledd juv. Her er det rundt 20 gårder. De fleste har middels stor grasproduksjon og husdyrhold, og er oppstykket av mindre skogholt og trær i eiendoms-grensene. Noe av det tidligere dyrka arealet er grodd igjen. Her er det et stort antall eldre verneverdige bygninger, det eldste er fra slutten av 1500-tallet, og mange rydningsrøyser og steingjerder.

Gården Hovland ligger oppe i dalsida sentralt til langs den gamle ferdselsveien mot Nordbygda, der den møter den gamle veien mot Vestbygda. Ovenfor tunet ligger Eggedal gamle kirkested med kirkegård og tufter etter en stavkirke. Den ble revet i 1881, etter at den nye kirken sto ferdig i 1878 på nåværende kirkested omkring en kilometer lenger ned i dalen.

Kirkegårdsmuren og tuft etter stavkirken er synlige. Litt høyere opp ligger to store gravrøyser med praktfull utsikt over bygda. Gårdsnavnet Hovland og de to gravrøysene, på gården Hamres grunn, vitner om at kirkestedet fra middelalderen har røtter tilbake til forhistorisk tid som en sentral plass i bygda.

Sentralt i Kirkebygda, på Teige, ligger også noen store markante røyser, der enkelte kan være gravrøyser. Røysenes beliggenhet og størrelse illustrerer hvordan utviklingen i jordbruket har artet seg fra midten av 1800-tallet og framover. En kan se for seg at landskapet har inneholdt flere mindre rydningsrøyser, og at åkerlandskapet har vært mer oppdelt. Intensivering av jordbruket har ført til at de mindre røysene ble samlet til større røyser.

Lengst nord i området ligger Hagan, Christian Skredsvigs kunstnerhjem, som i dag er museum. Maleren Christian Skredsvig (1854–1924) kjøpte Hagan i 1894 og med ei eldre løe som utgangspunkt bygde

Her på Hovland, også kalt Prestgarden, lå Eggedal stavkirke. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

han hovedbygningen som står i dag. Med alle tilbyggene er det et uvanlig byggverk. Skredvig bodde her i 30 år.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet framstår som et helhetlig jordbrukslandskap, i hovedsak avgrenset av skog. Tun med eldre bygninger og ulike kulturlandskapselementer som gravrøyser og rydningsrøyser er viktige for opplevelsen av landskapet, og forteller om jordbrukshistorien.

Ned mot Eggedal sentrum er det noe nyere boligbebyggelse, men dette påvirker i liten grad opplevelsen av jordbrukslandskapet. Åselva er et sentralt landskapselement, som skjærer seg relativt dypt ned i terrenget. Landskapet på begge sider skrånner inn mot elva. Åselva både forener og skiller de to sidene av bygda.

NASJONAL INTERESSE

Eggedal kirkebygd er et helhetlig jordbrukslandskap med mange spor etter århundrelang jordbruksdrift. Her er det bevart mange eldre verneverdige tun og enkeltbygninger, samt elementer i landskapet som rydningsrøyser, steingjerder, gravrøyser og ei stavkirketuft. Maleren Christian Skredsvig bodde på

Hagan i 30 år, og hans kunstnerhjem inngår i dette landskapet.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

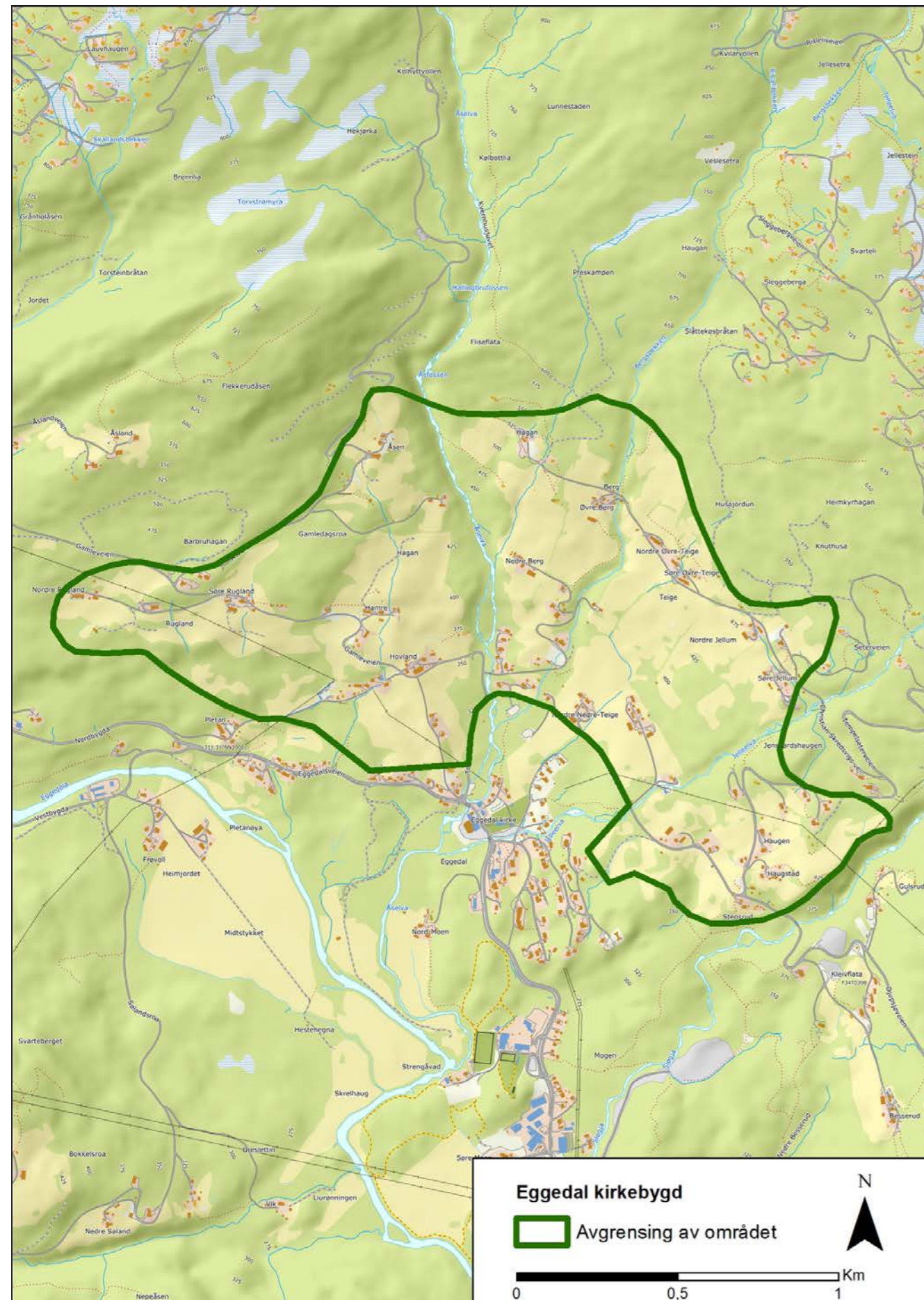
Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna.

Fortsatt jordbruk er essensielt for å opprettholde kvalitetene i landskapet. Dette gjelder hele arealet som i dag er i drift.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse på tuna bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

11. NEDRE DEL AV KRØDEREN

Jordbrukslandskap rundt en innsjø

Krødsherad kommune

Areal: 29 km²

Området ligger i landskapsregion 10) Nedre dalbygger på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

KULA-området ligger på begge sider av nedre del av Krøderen, fra tettstedet Krøderen i sørøst til Noresund i nordvest.

BESKRIVELSE

Landskapet omfatter den nedre delen av innsjøen Krøderen i Krødsherad kommune, med jordbruksarealer på begge sider. Fra tettstedet Krøderen i sørøst til tettstedet og kommunesenteret Noresund i nordvest er det rundt 10 kilometer i luftlinje. På det bredeste er Krøderen omkring 1,5 kilometer. Innsjøen ligger 132 moh., mens åsene rundt går opp til over 500 moh. på det høyeste og bratteste i nord.

Krøderen er en av de større innsjøene på Østlandet. Landskapskarakteren endrer seg omtrent ved Noresund, der innsjøen er på det smaleste. Den nordre delen av Krøderen er smalere enn den er lenger sør, og her er terrenget på sidene brattere, og jordbruksarealene mindre og mer oppstykkede. Nordvest for Noresund ligger Norefjell, et fjellparti med høyder på over 1400 moh. Norefjell er synlig fra store deler av bygda.

Landskapet ved nedre del av Krøderen er relativt flatt, spesielt på vestsida. Her er det tilnærmet sammenhengende jordbruksområder, med dyrking av korn, gras og bær. Det største sammenhengende jordbruksområdet ligger lengst sør på vestsida. Et nyere landskapstrekk er tunneler til dyrking av bringebær. Svært mange av gårdsbruka har firkanttun med relativt mange og store bygninger. Det er ofte en eller to hvitmalte våningshus i sveitserstil eller eldre, sidebygninger med bryggerhus, drengestue, vedskjul og vognskjul, en eller to rødmalte stabbur og rødmalte driftsbygninger. Tun- og bygningskarakteren fra sveitserstilperioden, med et stort antall eldre bygninger, er godt bevart.

Tettstedet Noresund, på østsida av Krøderen, avsluttes i sør med den tidligere doktorgården Sole. Sør for Sole er Olberg, gårdsbruk og tidligere skyssstasjon, med freda 1700-talls våningshus. Her er innmarka fortsatt i bruk, helt opp til det nyere tettstedet. Det gamle bygdesenteret med kirke, kommunehus/bank og forretning ligger rett ved tunet på Olberg, og har langt på vei bevart sin opprinnelige karakter. Sør for Olberg ligger prestegården Nordre Bjertnes med eldre bebyggelse og innmark i bruk. Her står den freda eika «Den gamle mester». Dikterpresten og eventyrsamleren Jørgen Moe holdt til i Krødsherad i flere år, og skrev dikt om den gamle eika, som fortsatt er et viktig element i landskapet.

På Bjørøya midt i Krøderen ligger Villa Fridheim, med en freda dragestilbygning. Den ble oppført som landsted for en trelasthandler, og er i dag eventyrmuseum. Både hovedbygning og stabbur er freda.

Søndre Bjøre, på sørsida av Krøderen, har mange freda hus. Her sett fra "Den gamle mester". Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Bjørøya sett fra prestegården. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Et interessant trekk er husmannsgrenda Øygarden som tilhørte Skinnes-gårdene. Mens gårdene ligger på den flate og veldyrka vestsida, ligger plassene på den andre sida av Krøderen, delvis på en smal stripe ned mot fjorden, og delvis i den skogkledde lia ovenfor. Plassene har imidlertid vært relativt store, og alle ble sjøleierbruk i første del av 1900-tallet. De tidligere husmannsplassene her er representative for denne typen kulturmiljøer på flatbygdene og de nedre dalbygdene i Buskerud. De ligger for seg selv et stykke fra gårdstuna, her er dette ekstra tydelig da fjorden skiller dem. Det er flere store Skinnes-gårder, noe som resulterte i et stort antall husmannsplasser. Husmannsplassene ligger delvis samlet. Bebyggelsen er en blanding av ombygde og tilbygde bygninger fra husmannstida og bygninger fra tida etter at plassene ble sjøleierbruk.

Landskapet forteller også viktig samferdselshistorie. Vinterveien over Krøderen ble brukt av blant andre hallingdøler på vei til Drammen og Kongsberg. Om sommeren var det båttrafikk på fjorden. Det første dampskipet kom i 1861. Etter at Krøderbanen ble åpnet i 1872, økte dampskipstrafikken. Mye av grunnlaget for skipstrafikk på Krøderen falt bort da Bergensbanen åpnet i 1909.

LANDSKAPSKARAKTER

Karakteristisk for landskapet er den typiske lange, smale østnorske innsjøen, omgitt av skogkledde og delvis bratte åser. En stor del av arealene i det flate landskapet nærmest sjøen er oppdyrket. Det finnes både gravfelt og enkeltstående gravhauger langs fjorden. Her er det mange relativt store gårdsbruk med tun som er typiske for flatbygdene med fir-kanttun med forholdsvis mange og store bygninger.

NASJONAL INTERESSE

Jordbrukslandskapet langs nedre del av Krøderen forteller spennende historier om utviklingen i både jordbruk og samferdsel. Her er det mange helhetlige tun, godt bevarte bygninger og særegne tidligere husmannsgrender. Videre er det spor som vitner om stedets betydning for båttrafikk og jernbane. Mens de fleste bygdesentrum i dag mangler tilknytningen til jordbrukslandskapet rundt, ligger Krødsherads bygdesentrum, der store deler er godt bevart, fortsatt i et slikt landskap.

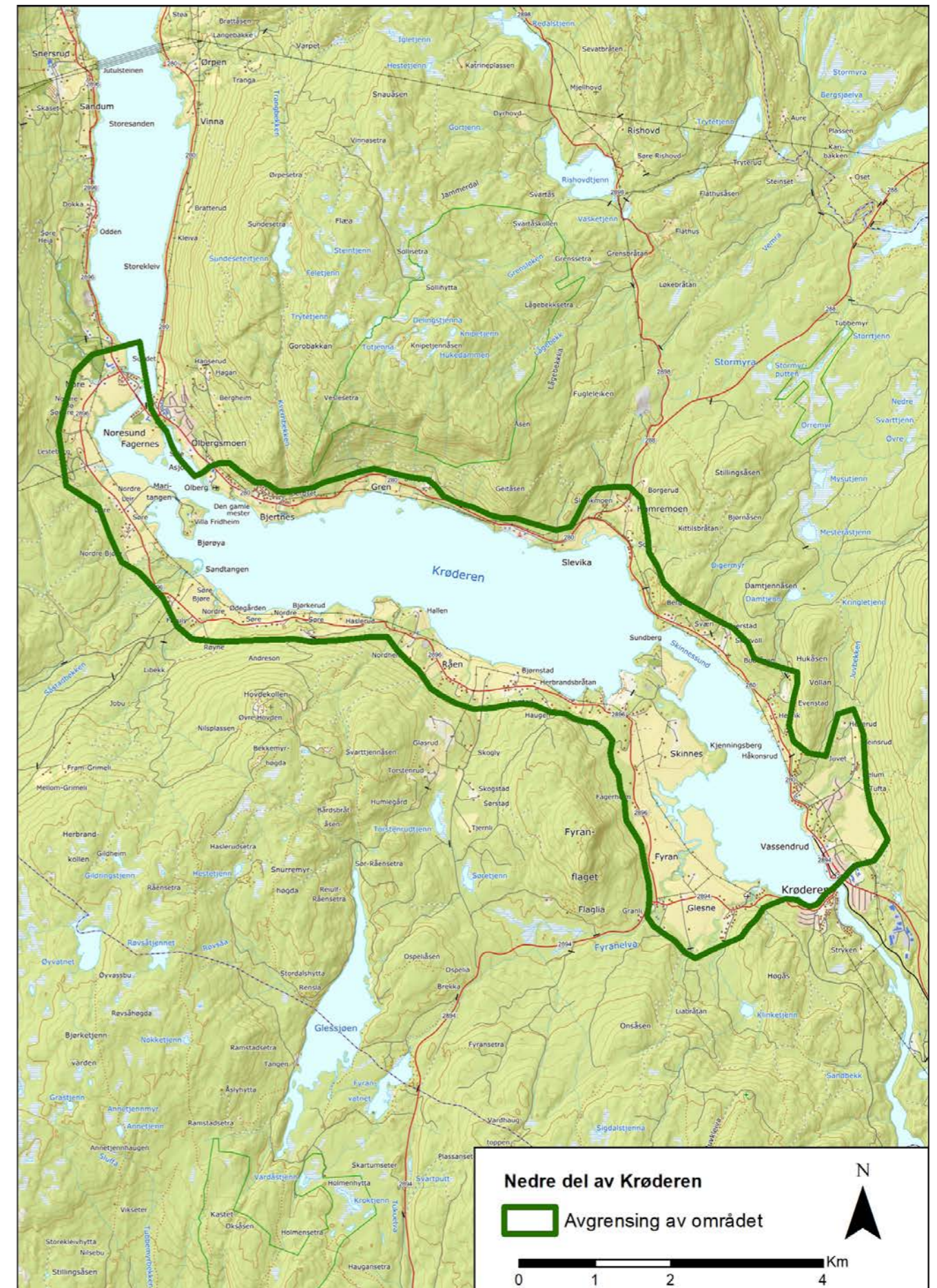
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Fortsatt jordbruk er essensielt for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

Typisk jordbrukslandskap på Steinssletta. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

12. STEINSSLETTA – NORDERHOV

Fruktbart jordbrukslandskap i sagakongenes rike

Hole og Ringerike kommuner

Areal: 15,2 km²

Området ligger i landskapsregion 8) Innsjø- og silurbygdene på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger mellom Vik og Hønefoss. Det strekker seg ned til Steinsfjorden i øst og til den sterkt meandrerende Storelva i vest. E 16 går gjennom landskapet fra sør til nord.

BESKRIVELSE

Den egentlige Steinssletta er et fulldyrket slette-landskap 70–80 moh. med de største og eldste gårdstunene på mindre høyder. Landskapet rundt Norderhov kirke stiger slakt og jevnt opp mot Tanberg-gårdene i nord. Også her er det meste av arealene fulldyrket. Innenfor området er det flere mindre åser og høydedrag, som er delvis skogkledde. I den største av dem, øst i landskapet, ligger Hurum-åsen/Burudåsen naturreservat, en urterik kalkfuru-skog. Ringåsen, som for en stor del er bebygd med nyere villaer, er det eneste området som har noe bebyggelse uten tilknytning til jordbruk.

Jordbruksarealene benyttes i hovedsak til korn-, oljevekst- og frøproduksjon, men det er også noe bær-, potet og grønnsaksproduksjon. Det er få husdyr og derfor lite beitemark. Men i Steinsvika ble det for få år siden ryddet gjengrodde strandenger, som nå beites. Det er også beitedyr på Mo og Bjørke, og det er ryddet gammelt beite på Bjørnstad.

KULA-landskapet inneholder mer enn 70 gårder av ulik størrelse, fra storgårder i Buskerud-sammenheng til tidligere husmannsplasser. De fleste gårdene er av gjennomsnittlig størrelse og har tun med variert bebyggelse. De større gårdene har et relativt stort antall verneverdige bygninger, spesielt våningshus, sidebygninger og stabbur. Driftsbygningene er i større grad ombygd. De fleste gårdene har tuna på høydedrag, mens mange av plassene ligger lavere i landskapet og i utkanten av dyrkamarka. Mange av de tidligere husmannsplassene, som etter hvert ble småbruk, har bebyggelse fra midten av 1900-tallet.

Enkelte gårdstun har fått sin nåværende plassering ved en omfattende utskifting som foregikk omkring 1900. Seks gårdstun måtte flyttes og et tjuetalls bruk fikk endret sine grenser.

Steinssletta er et jordbrukslandskap med røtter langt tilbake i tid. De fleste gårdene er kjent i skriftlige kilder fra 1300-tallet, men arkeologiske funn viser at mange av dem er langt eldre. Ringerike er mye omtalt i sagalitteraturen, og flere av våre mest sentrale konger med tilknytning til rikssamlingen har forbindelse med Stein og Steinssletta. Halvdan Svarte, far til Harald Hårfagre, skal ligge gravlagt i Halvdanshaugen. Etterkommerne hans, Olav den hellige og Harald Hardråde, skal også ha vokst opp på Stein. Dette, sammen med de tallrike kulturminnene fra jernalderen, viser hvor sentral Stein og området rundt har vært i vikingtid og tidlig middelalder.

Flere av de større gårdene på høydedragene har både gravfelt og enkeltstående gravhauger. Disse representerer sannsynligvis de siste restene av tidligere bortpløyde gravfelt i det fulldyrket landskapet. Halvdanshaugen, med en diameter på over 50 meter, gjør den til en av få storhauger i Skandinavia. Haugen har to byggetrinn, det eldste fra 300–400-tallet, det yngste fra 800–900-tallet. Andre byggetrinn passer bra med tida rundt Halvdan Svartes død.

Gården Stein har vært et viktig knutepunkt langt tilbake i tid. Den gamle allfarveien passerte gjennom tunet på gården, og her skjedde skiftet fra land- til vanntransport. Stein fortsatte å være en storgård utover i middelalderen, og på 1100-tallet ble en liten kirke i stein, viet til St. Olav, oppført på gården. Den var først privatkirke, men ble seinere soknekirke for Stein sokn. Etter en brann på 1600-tallet falt kirken i ruin. De fleste husmannsplassene under Stein ligger på den andre sida av åsen som avgrensner Steinssletta mot sør.

Tanberg lenger nord regnes som en av de eldste gårdene i Norderhov. På en høyde med vidt utsyn mot Røyse og Steinssletta ligger gravfeltene på Tanbergmoen og Stavhella. Hver av dem inneholder et tjuetalls gravhauger fra jernalderen. På 1200-tallet var Tanberg et av de viktigste lendmannssetene på Østlandet. Et vitnesbyrd om gårdens storhet var kapellet fra 1100-tallet, som forfalt på 1300-tallet. Opprinnelig var Tanberg et stort gods, som ble mer og mer stykket opp framover mot 1600.

Tunet på Mo har flere verneverdige bygninger, og tilknytning til dikteren og eventyrsamleren Jørgen Moe. Mange eventyr har nok inspirasjon fra dette landskapet.

Norderhov middelalderkirke med prestegården rett ved siden av ligger sentralt i landskapet. Hovedbygningens eldste del er fra 1635.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet er preget av vekslingen mellom det flate jordbrukslandskapet, eldre gårdstun på mindre høydedrag, og de små lave skogkledde åsene, som delvis rammer inn det fulldyrka landskapet. Gravhaugene ligger på høydedrag rundt Steinssletta, der de største og eldste gårdene også ligger. De skogkledde åsene på hver side av Tyrifjorden, svært bratte i øst, ligger langt unna, men er synlige fra området. Plasseringen av de tidligere husmannsplassene i utkanten av det dyrka arealet er karakteristisk for dette jordbrukslandskapet.

NASJONAL INTERESSE

Landskapet har en spesiell plass i den tidlige norges-historien, med tilknytning til sentrale sagakonger som Halvdan Svarte, Olav den Hellige og Harald Hardråde. Dette underbygges av flere markante kulturminner i landskapet. Storgårder med godt bevarte eldre bygninger forteller historien om de store gårdene i Buskerud, samtidig som sammenhengen mellom storgårder og de tidligere husmannsplassene fortsatt er lett å lese. De kulturhistoriske verdiene er dels knyttet til den overordna eiendomsstrukturen i området, dels til de enkelte elementene i form av forhistoriske kulturminner, tun og bygninger. Plasseringen av tunene i landskapet og formen på tunene er viktig for å forstå historien og for opplevelsen.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Innenfor området ligger Hurum- og Burudåsen naturreservat, og det vises til verneforskriften for denne delen av området. Det aller meste av området er med i den landsomfattende satsingen *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Det er utarbeidet egen forvaltningsplan for området, og det tildeles

Halvdanshaugen i vinterprakt. Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren

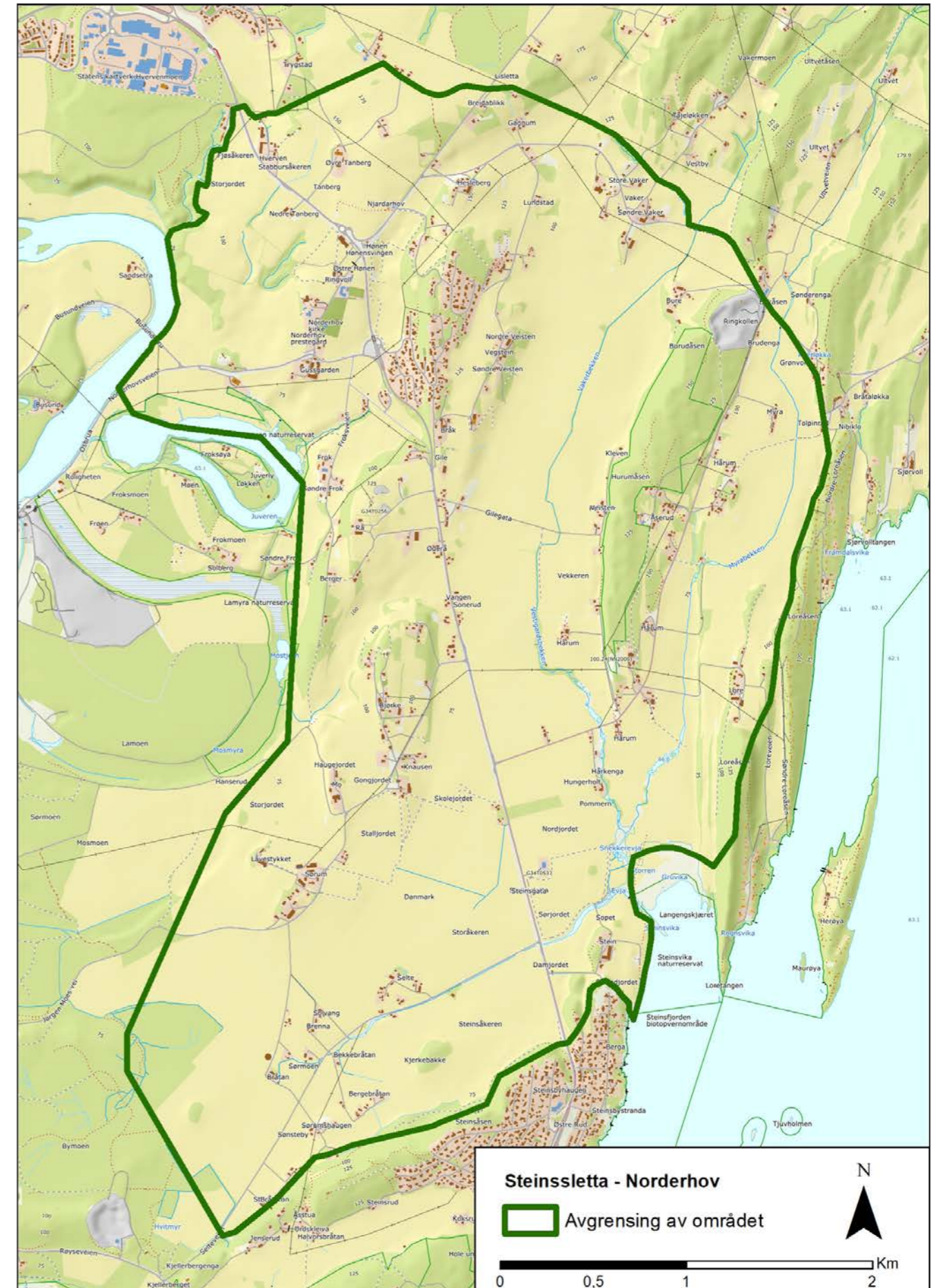
årlige midler til både investerings- og skjøtselstiltak som blant annet ivaretar kulturarven.

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Fortsatt jordbruk er viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

Hele KULA-området bør opprettholdes som hensynssone c) i kommuneplanens arealdel. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > I området skal det tas hensyn som er definert i eksisterende hensynssone i kommuneplanens arealdel.
- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

Utsikt fra Fyrisetåsen mot Rollag stavkirke. Foto: Håvard Hoftun, Viken fylkeskommune

13. ROLLAG KIRKEBYGD

Jordbrukslandskap i dalbunnen med husmannsplasser i lia og store utmarksressurser

Rollag kommune

Areal: 7,1 km²

Området ligger i landskapsregion 10) Nedre dalbygder på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger på østsida av Numedalslågen rundt fem kilometer nord for Rollag sentrum og åtte kilometer sør for Veggli sentrum. Det omfatter dalbunnen fra Tråen-gårdene i sør til Rollag stavkirke i nord, samt lia nord for stavkirken.

BESKRIVELSE

Rollag kirkebygd ligger i en relativt bred dal med flat dalbunn. Rollag stavkirke står sannsynligvis på det første kirkestedet i bygda. Kirken er nevnt første gang i skriftlige kilder i 1424, men er eldre. To steinkors finnes ved kirken. Stavkirken er fortsatt i bruk som soknekirke.

Like på oversiden av KULA-området snevrer dalen seg inn, mens den har samme preg sørover til Djupdal. Jordbrukslandskapet er relativt likt også på vestsida av Lågen. Dalsidene på begge sider av elva er bratte og med få gårdsbruk, spesielt på vestsida. Den delen av landskapet som ligger i dalbunnen avgrenses av Numedalslågen i vest og en relativt bratt skogkledd li i øst. Mot sør avgrenses området av et smalt skogsparti mellom søre Tråen og Skarpmoen. Arealet i dalbunnen ligger på rundt 200 moh. og er i hovedsak småkupert og består i stor grad av fulldyrka eng.

I den bratte lia rett nord for prestegården ligger Paradisgrenda. Her ligger gårdstuna mer eller mindre på rekke, med innmark både på oversida og nedsida i den bratte lia. Sammenhengen landskapsmessig mellom de tidligere husmannsplassene og prestegården nedenfor var tydeligere da landskapet her var mer åpent. Øst for Paradisgrenda går de to elvene Nordåe og Søråe gjennom skogen i dype juv. Den nordøstre delen av området er rikt på utmarksressurser, består av skog og mye, og stiger opp til over 600 moh. før landskapet flater ut.

Rollag prestegård strekker seg fra Lågen i vest og inn til delet mot Sigdal i øst. Den har et stort skogareal, men har relativt lite innmark. Tunet ligger i flatt lende litt opp fra Lågen der elva svinger. Betydningen av gårdsnavnet er ikke kjent, men sisteleddet kan være «fiskeplass». Det er sannsynlig at gården har vært prestegård så lenge det har vært kirke her, tilbake til 1100-tallet. Tunet på Rollag prestegård inneholder flere freda hus. På det meste har ti husmannsplasser hørt til prestegården. Flere av plassene ble sjøleierbruk etter lov om oppheving av husmannsvesenet.

Innenfor området ligger det et par setrer som tilhører prestegården. Det er spor etter kullmiler, og her finnes det også fløtningsminner med rester etter flere dam-anlegg. Lenger ned er det oppmurte stier som kalles lakterveier. «Lakter» er en gammel lengde- og volumenhet som ble mye brukt i tilknytning til bergverksdrift. Ved ble fraktet på sleder langs lakterveien, ned mot vassdragene slik at vårfloppen kunne frakte det via Numedalslågen til Kongsberg, hvor det ble brukt til fyrsetting i sølvgruvene.

Sør for Rollag kirke ligger en holme kalt Tjuvholmen. Holmen skal være brukt som rettersted i gammel tid. De som ble avrettet kan ha blir gravlagt lenger sør, på Søre-Tråen, der det ligger en haug som heter

Tjuvhaugen. Her skal det ha vært gravsted for tjuver og andre forbrytere som ikke fikk ligge i kristen jord. I forbindelse med byggingen av Numedalsbanen ble det funnet tre komplette skjeletter og dessuten en hodeskalle i haugen.

Tråen er mest sannsynlig blant de eldste gårdene i bygda, og kan være ryddet i eldre jernalder. Navnet betyr innhegning for husdyr, og peker på at Tråen opprinnelig hørte til en annen og eldre gård, trolig Rollag. Gården har blitt delt i Nord-Tråen og Søre-Tråen allerede i tidlig middelalder, og seinere videre oppdelt. De fire Tråen-gårdene har tradisjonelle tun med flere eldre godt bevarte bygninger. Da biskop Jens Nilssøn reiste gjennom Numedal i 1595 var det lensmannsgård på Tråen. Den første husmannsplassen til Nord-Tråen har trolig blitt ryddet rundt 1700. Områdets sentrale rolle i fortida underbygges av det rike skattefunnet fra vikingtida, kalt Tråen-skatten. Sølvskatten ble trolig gravd ned tidlig på 1000-tallet, og inneholdt flere smykker og mynter. Noen av myntene er fra Usbekistan, Bysants og Danmark.

Den nedlagte Numedalsbanen går gjennom området, delvis mellom gårdstuna og skogen i øst, delvis nærmere Lågen. Jernbanen ble anlagt på grunn av kraftutbyggingen høyere opp i dalen, men har hatt stor betydning også for Rollag ved at det ble enklere kommunikasjon ut av bygda.

LANDSKAPSKARAKTER

Rollag kirkebygd ligger i en relativt bred dal med flat dalbunn, lengst nordøst i et større landskapsrom. Her ligger stavkirke og prestegård sentralt i jordbruksområdet. I de bratte skogkledd liene ligger de tidligere husmannsplassene, der flere i dag er sjøleierbruk. Her er mange spor etter jordbruk, som rydningsrøys og hustufter. Det er også mange rester etter utmarksdrift som fløtning og kullmilibrenning.

NASJONAL INTERESSE

Området viser et bredt spekter av jordbrukshistorien i Numedal, med gårddeling, utflytting av tun, anlegg av underbruk, rydninger som ble fast bosatte og ikke

minst ulike sider ved husmannsvesenet. I tillegg viser området en sterk kobling mellom bruk av utmarksressursene og bergverksdrift. Stavkirken med middelalderkirkegården rundt, og prestegården, er svært viktige elementer i landskapet. Den nære forbindelsen mellom stavkirken og prestegården går tilbake til middelalderen, og er fortsatt lesbar. Her ble plasser ryddet fra rundt 1700 og fram til midten av 1800-tallet. Tråen-skatten viser at området har vært viktig langt tilbake i tid.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Deler av området ligger innenfor Trillemarka-Rollagsfjell naturreservat. Her er det verneforskriften som gjelder og Fylkesmannen har forvaltningsansvaret.

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna, både i dalbunnen og i den tidligere husmannsgrenda. I den skogkledd lia mellom gårdsbruka og de tidligere plassene bør det heller ikke komme ny bebyggelse, da det vil svekke lesbarheten i landskapet. Fortsatt jordbruk er viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet. Dette gjelder hele arealet som i dag er i drift.

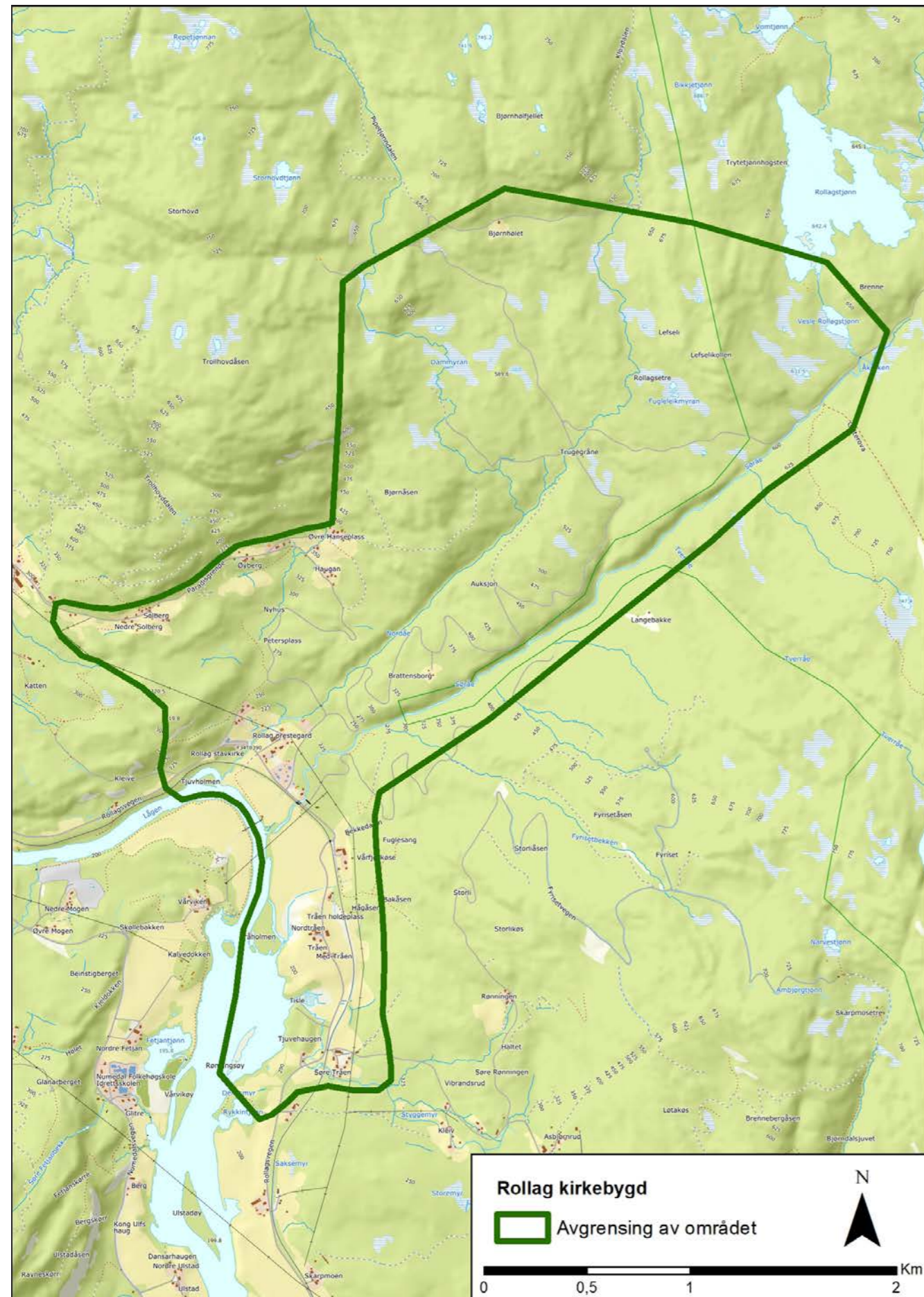
Hele KULA-området bør vises som hensynssone c) i kommuneplanens arealdel. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse i tuna bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.
- > Ved hogst bør det tas hensyn til fløtningsminner og stier.

Øvre Hanseplass er en av de tidligere husmannsplassene i Paradisgrenda. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Aslaksby i nærheten av Skuterudflata, lengst nord i landskapet. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

14. BLAAFARVEVÆRKET Gruve- og industrilandskap

Modum kommune

Areal: 15 km²

Området ligger landskapsregion 4) Låglandsdalføra i Telemark, Buskerud og Vestfold og 7) Skogtraktene på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

Blaafarveværket (eller Modums Blaafarveværk) ligger mellom Haugfoss ved Simoa i sør og Skuterudflata ved Snarumselva i nord.

BESKRIVELSE

Den sørligste delen av landskapet danner avslutningen av den brede oppdyrka dalen langs nedre del av Simoa. Haugfossen markerer et skille mellom jordbrukslandskapet i nord og den smalere dalen med delvis skogkledde bratte dalsider de siste kilometerne før Simoa renner ut i Drammenselva ved Åmot. På sørsida av elva ligger Fossum, som må ha vært den største gården i området lenge før Blaafarveværket ble anlagt. De to tunene på Fossum og Nyfossum ligger på et platå 110 moh., omgitt av et sterkt nedskåret ravinelandskap. På nordsida av elva er Koplund den nederste gården i et stort sammenhengende jordbruksområde som strekker seg langt inn i Sigdal kommune.

Området mellom Haugfoss og Skuterudflata er et markert skogkledd åslandskap med Hoggvarden 437 moh. som det høyeste punktet omtrent midt på. Åssidene er til dels svært bratte. Den nordligste delen er kalt Gruveåsen eller Skuterudåsen, og her ble det

funnet malm i 1772. Forekomsten var drivverdig. Den første tida ble malmen utvunnet fra åpne dagbrudd. Seinere foregikk utvinningen i underjordiske gruver.

Funnet av koboltholdig malm var grunnlaget for at Det Kongelige Modumske Blaafarveværk ble etablert i 1776. Den blå koboltfargen var svært ettertraktet på det internasjonale markedet. I deler av perioden 1773–1898 var Blaafarveværket en av verdens største koboltpigmentprodusenter. Fargen ble benyttet i papir-, porselens- og glassindustrien. Allerede i 1788 eksporterte verket blåfarge til Kina og Japan. Koboltindustrien på Blaafarveværket utviklet seg til en stor virksomhet med over 1000 ansatte, og omkring 1840 var Blaafarveværket Norges største bergverk. 122 år med suksessrik industrihistorie tok slutt i 1898. Da ble Blaafarveværket nedlagt grunnet dårlige konjunkturer. Den kunstige og mye rimeligere blåfargen ultramarin utkonkurrerte Blaafarveværkets koboltblått.

Blaafarveværket var en stor arbeidsplass og det ble etablert mange, og etter forholdene gode, sosiale ordninger for arbeiderne. Det var sykkelønn, fattigkasse og pensjonsordninger. Det ble bygd arbeiderboliger og flere av disse er bevart. Direktørboligen på Nyfossum er i dag en del av Blaafarveværket museum.

Dagbrudd, gruveganger og store berghalter (slagghauger) er bevart. Bygningene i området er nyere rekonstruksjoner av opprinnelige bygninger. Mellom gruvene og verksområdet på Sand ble det bygd veier for transport av malmen. Den ble fraktet til pukkverkene for knusing og vasking før det så ble fremstilt blåfarge gjennom en kjemisk prosess på Blaafarveværket på Sand. Den historiske infrastrukturen danner et nettverk av stier, veier og Haugfoss bru som binder

Blaafarveværket. Skuterudflata. I forgrunnen tidligere skole og butikk, bak bergmesterboligen fra slutten av 1700-tallet.
Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

gruver, pukkverk, boplasser og foredlingsverk sammen. Flere er i dag tilrettelagte kulturstier og kjøvevei, som Malmveien fra 1836.

Selve Blaafarveværket der blåfargen ble framstilt, ble plassert på Sand rett nedenfor Haugfossen. Fossen med sin fallhøyde på 39 meter, var sentral i drifta av Blaafarveværket. Vannet ga energi til fargemølla og et pukkverk. En rekke bygninger og installasjoner ble oppført på Sand, blant annet glasshytte, scheidehus, arsenikkårn, smie og bødkerverksted. Mange av ygningene er helt eller delvis bevart og fungerer i dag som museumsbygninger. Flere av dem er fredet. Bygningsmassen og gruvene ble i 1970-åra overtatt av Stiftelsen Modums Blaafarveværk, som har gjort verket tilgjengelig for publikum som industrimuseum og kunstgalleri, der kunst og kultur er en integrert del. I dag er Blaafarveværket et av Norges best besøkte museer.

LANDSKAPSKARAKTER

Den nordlige delen av landskapet ligger i et markert og bratt skogområde, og var grunnlaget for koboltgruvene. I det gamle jordbrukslandskapet lenger sør ved Haugfossen utviklet det seg et industrisamfunn, der arbeiderboliger, direktørbolig og hus med andre funksjoner fortsatt i stor grad preger landskapet. Gjennom området går veiene som binder gruvene og industrimiljøet sammen.

NASJONAL INTERESSE

Det Kongelige Modumske Blaafarveværk var en av landets viktigste industribedrifter fra 1776 til 1898. Her finnes et omfattende gruvelandskap, industribygninger, arbeiderboliger, infrastruktur m.m. Sammenhengen mellom de ulike delene av landskapet er lesbar og gir et godt bilde av hvordan de forskjellige delene av landskapet ble utnyttet til ulike aktiviteter. Stedets rike kulturhistorie og bevarte industrimiljø har gjort Blaafarveværket til en av Norges største turistattraksjoner.

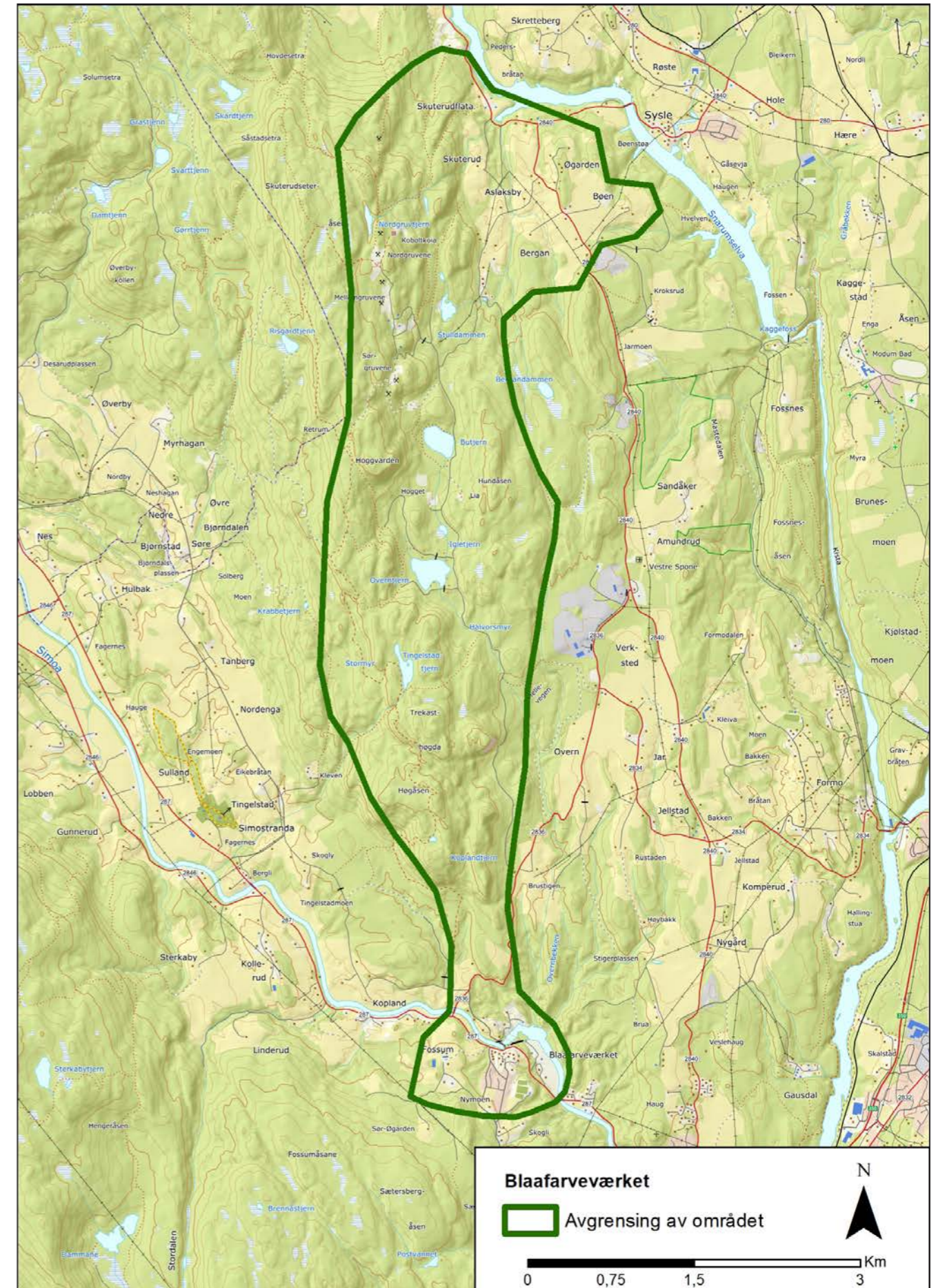
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Fortsatt jordbruk er viktig for å opprettholde kvalitetene i jordbrukslandskapet. Eventuell utbygging må ta hensyn til at bygningsmiljøene tåler få inngrep.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- > Ivareta strukturer i gruvelandskapet

15. AKER – SMØRGRAV – BERG

Jordbrukslandskap på flatbygdene – maktsentrum og rike gravfunn fra jernalderen

Øvre Eiker kommune

Areal: 4,1 km²

Området ligger i landskapsregion 4) Låglandsdalføra i Telemark, Vestfold og Buskerud (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet omfatter et sammenhengende jordbruksområde på begge sider av Vestfosselva mellom tettstedene Hokksund og Vestfossen i Øvre Eiker kommune.

BESKRIVELSE

Dette er et åpent slettelandskap, der slake terrengformer dominerer i den brede dalbunnen. Vestfosselva renner relativt rettlinjet gjennom landskapet og er et sentralt element med frodige randsoner i et ellers åpent og homogent landskap. På østsida og parallelt med elva ligger Voldstadveien, som et viktig linjdrag, med velholdte gårdstun på rad og rekke. Bergshaugen og høydedraget videre nordover avslutter landskapsrommet i vest med en klart markert høyde godt synlig i det ellers flate landskapet. Landskapet har en klar avgrensning mot tettbebyggelsen i utkanten av Hokksund i nord og Vestfossen i sør, mens avgrensningen mot jordbrukslandskapet i nordøst og vest i mindre grad er klart definert.

Det aller meste av landskapet er fulldyrket med mindre arealer med beite i grunne raviner langs Vestfosselva. Området er flatt og dalbunnen ligger på

omtrent 5 moh. Gårdstuna øst for elva ligger på omtrent 15 moh., mens høydedraget med Berggårdene ligger litt høyere, omlag 50 moh. I randsonen til gårdene på østsida av Vestfosselva er det noen tidligere husmannsplasser og mindre arealer med innmark. Her stiger landskapet slakt.

Det er rundt 30 middels store gårder i området, omtrent like mange på hver side av elva. Byggeskikken er dominert av bygninger typisk for flatbygdene fra 1800- og 1900-tallet, med noen få 1700-talls hovedbygninger. Mest utbredt er firkanttun med hvitmalt innhus og rødmalte driftsbygninger og mange store trær i tuna. Gårdstuna på Vollstad og Berg er spesielt godt bevart.

På den høyestliggende delen av Bergshaugen lå tunet til den opprinnelige Berg-gården. Dette var en stor gård som skal ha vært udelt fram til 1830. Etter dette ble den oppdelt, og i dag er det fem Berggårdene. Høydedraget fra Sem over Berg til Spæren har vært et attraktivt område for tidlig jordbruksbosetning. Mange rike funn tyder på at området har vært sentralt langt tilbake i tid. Det er blant annet påvist et utpløyd gravfelt, og flere forhistoriske hus og bosetningsspor, trolig fra jernalder og middelalder.

Rike funn viser at menneskene her må ha hatt en stor innflytelse opp gjennom historien, og at Berg og Sem har vært gårder med sentrale funksjoner i vikingtid. Her ble det trolig arrangert markeder som tiltrakk seg både spesialiserte håndverkere og handelsmenn.

Berg og Sem var fra middelalderen Eikers administrative sentrum, med tingstue og kirkested på Berg og adelig setegård på Sem. Arkeologiske funn tyder på at Sem og Berg har hatt funksjon som sentral-

Bildetekst: Det åpne slettelandskapet sett fra Berg. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

gårdsområde i Eiker også i yngre jernalder, og har hatt fast gårdsbosetning tilbake til bronsealderen. Trolig er den historisk kjente tingstua også en videreføring som tingsted fra vikingtid eller eldre.

I middelalderen lå det en kirke på Bergshaugen. Dette var trolig en steinkirke og Eikers eldste kirke. Her lå også Eikers sentrale tingsted fram til 1400-tallet, og våpenting for leidangen. Selv om både Berg og Sem er sentrale gårder fra høymiddelalderen, strekker denne statusen som bygdas administrative, rettslige og kultisk/religiøse sentrum seg trolig tilbake til yngre jernalder.

Tidlig på 1200-tallet skal Sem ha tilhørt ridderen Svend Basse. Sem var sete for Eikers første lensherre fra 1338 og tilhørte kronen fram til 1541. Da ble Sem kjøpt av lensherren på Akershus, Peder Hanssøn Litle, som har blitt antatt å være etterkommer etter Svend Basse. Sem ble på nytt krongods i 1602 og residens for lensherren i Eker len. Det var den fortsatt i 1628 da Ove Gjedde, lensherre og seinere riksadmiral, fikk bygd et renessanselott med tilhørende bygninger og hageanlegg. Slottet, som ble kalt Kongens hus, stod bare fram til 1684, men granittblokkene fra slottets kjeller ligger fortsatt midt på sletta der det på 1970-tallet ble bygd nye hus.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet er en del av et større landskapsrom som grovt sett avgrenses av åsene på nordsida av Drammenselva i nord og Eikeren i sør. Det er i stor grad et flatbygdslandskap der åker og fulldyrket eng dominerer. Tuna på østsida av elva er viktige elementer som gir området sin karakter. Mange eldre bygninger

i gårdstuna og mange store trær har betydning for opplevelsen av landskapet. Både arealbruk og bebyggelse har bevart et preg fra siste del av 1800-tallet og første del av 1900-tallet.

NASJONAL INTERESSE

Aker – Smørgrav – Berg var et administrativt sentrum fra middelalderen fram til 1600-tallet, og representerer et typisk flatbygdslandskap med stor tidsdybde. Strukturen i landskapet er lite endret og her er godt bevarte tun og bygninger og få inngrep. Mange arkeologiske gjenstandsfunn indikerer at området hadde en sentral rolle i Eiker-bygdens historie og utvikling. Det er få eksempler i Norge på at slike spor er bevart i et jordbruksområde.

SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Fortsatt jordbruk er viktig for å opprettholde kvalitetene i landskapet.

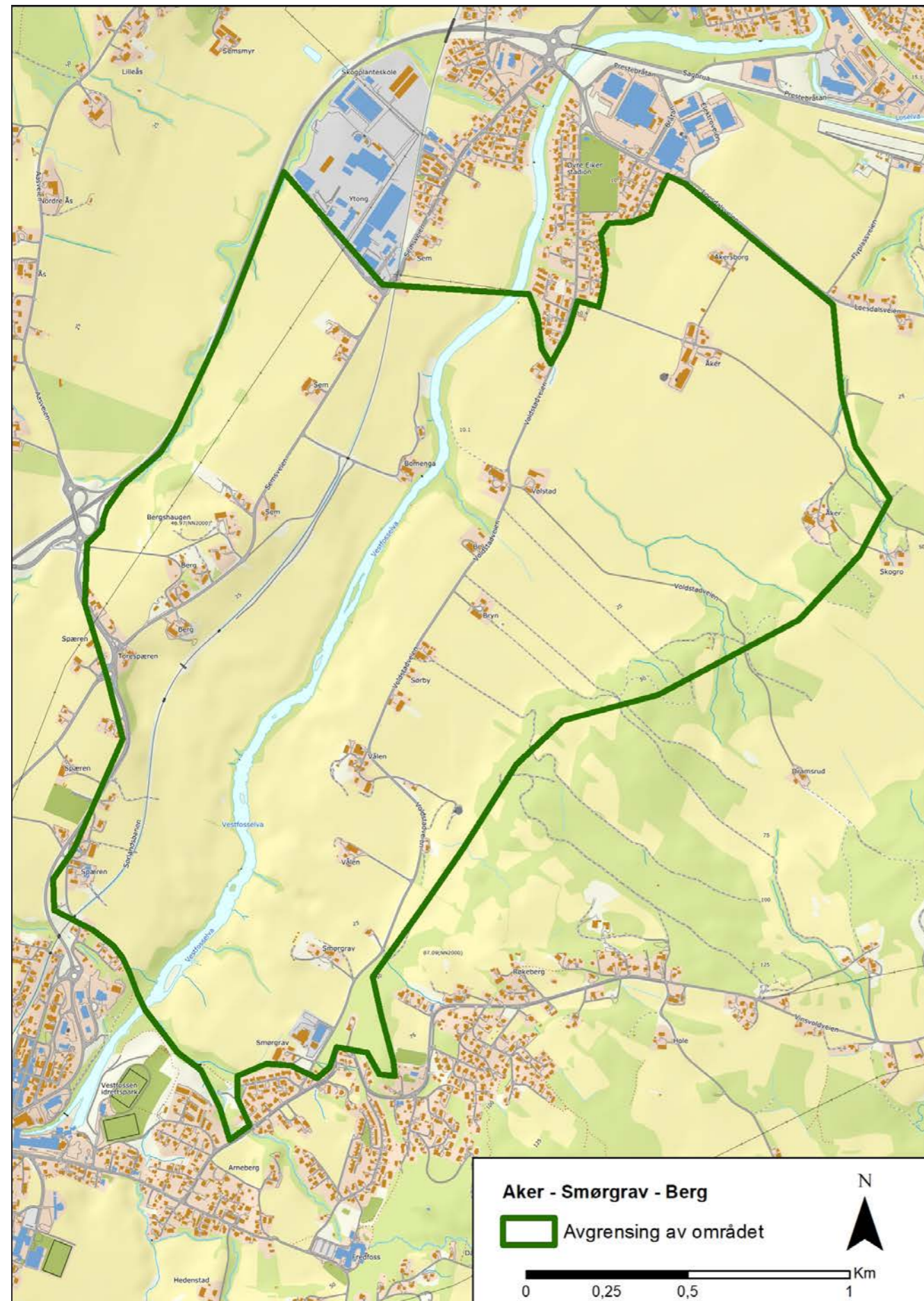
Hele KULA-området bør opprettholdes som hensynssone c) i kommuneplanens arealdel. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- > Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

Fra Berg mot Sørby-gårdene. Vestfosselva renner midt i bildet. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Flere av løkkene på vestsida av byen er fortsatt åpne og holdes i hevd. Dette er Bergeløkka som ligger på Storåsen. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

16. LØKKELANDSKAPET I KONGSBERG Gruvearbeidernes jordbrukslandskap

Kongsberg kommune

Areal: 15,5 km²

Området ligger i landskapsregion 10) Nedre dalbygder på Østlandet og 7) Skogtraktene på Østlandet (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

KULA-området består av flere mindre delområder som omkranser byområdet i Kongsberg.

BESKRIVELSE

Landskapsrommet som løkkelandskapet ligger i er en relativt vid dal med for en stor del bratte skogkledde lier på begge sider. Landskapet her skiller seg klart ut fra ravelandskapet i Sandsvær sør for byen og på elveslettene i Flesberg nord for byen. Kongsberg, en middels stor by, preger i høy grad dalbunnen med sin bymessige bebyggelse i sentrum, omgitt av nærings- og boligområder. I det som i dag utgjør byområdet har det tidligere i utstrakt grad vært drevet aktivt jordbruk i småskala omfang: ei løkke med for til ku med kalv, noen høner, gris etter hvert, og små, men omhyggelige dyrkede kjøkkenhager.

På vestsida, opp mot Gruveåsen, er det noen få store løkker som beites og derfor holdes åpne. De fleste

andre løkkene ligger i relativt bratt terreng og er i dag skogkledde. Rydningsrøyser, åkerflater, noen tufter og et stort antall steingjerder, dels langs fegetene, forteller om bruken av området. Det som skiller løkkene fra andre typer jordbruk er at den enkelte løkke er ganske liten, men de ligger tett sammen.

Opprettelsen av Kongsberg Sølvverk i 1623 og grunnleggelsen av bergstaden Kongsberg året etter, har betydd mye for både Kongsberg som by og landskapet rundt. Kongsberg var den viktigste byen i Buskerud på 1600-tallet, og var i 1769 landets nest største by med 8.000 innbyggere.

Helt tilbake i sølvverkets eldste tid begynte sølvverksarbeiderne å rydde og gjerde inn jordstykker, kalt løkker, for å skaffe seg et tilskudd til husholdningen. Det første løkkene ble etablert så tidlig som 1628, da verket ga tillatelse til å innhegne mindre arealer til løkker. Arbeiderne eide løkkene, men måtte betale en årlig avgift til Sølvverket. I 1769 var det 246 inngjerda løkker brukt av bergverksarbeiderne. Samme år ble det ved kongelig resolusjon fastslått at hver løkke skulle innhegnes med steingjerder. Årsaken var Sølvverkets monopol på skog og trevirke. Også ferdselsveiene, fegetene, er avgrenset med steingjerder. Det var ikke tillatt å bo på løkkene, men arbeiderne kunne sette opp løer for oppbevaring av avling og redskap. Løkkene på østsida av Lågen lå på private eiendommer, mens Sølvverket var grunneier på vestsida.

På Bergeløkka står en av de svært få gjenværende løkkelåvene på sin opprinnelige plass, og med alle funksjoner bevart: oppholdsrom, høyla, redskapsrom og dø. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkeskommune

Mellom løkkene vest for Lågen og gruveområdet var, og er, det et klart skille. Det er ytterst få løkker i gruveområdet. Det finnes flere skjerp og gruver inne i dette landskapet, der noen også ligger tett innpå steingjerdene. Flest er det i lia fra Skavanger opp på Haus Gabel-åsen, der det finnes en rekke skjerp og noen få gruver.

Løkkene ble brukt av gruvearbeiderne, men også andre arbeidere, håndverkere og kjørselsfolk hadde store løkker. Høyere sosiale grupper som borgere og funksjonærer, overtok mange løkker på 1700-tallet og brukte dem til lystgårder. Disse utgjorde en vesentlig del av løkkeeierne, særlig i seinere faser.

Landskapet består av følgende løkkeområder:

Løkkene på Storåsen grenser helt inntil bebyggelsen på Vestsida med bratte skogkledde åssider både mot øst og vest. Toppen av åsen ligger på 337 moh. De fire største og minst gjengrodde løkkene innenfor landskapet ligger i dette området.

Svartås omfatter den relativt bratte skogkledde østvendte lia mellom Funkelia i nord og Moane i sør, avgrenset av Sørlandsbanen i øst og sør og Kongsberg Sølverk kulturmiljø i vest.

Kampestad ligger nordøst for bybebyggelsen nord for Raumyr. De nederste delene av løkkelandskapet er bygd ut fra 1970-åra fram til rundt 2015. Det gjenværende landskapet inneholder relativt få løkker, som er anlagt ganske seint.

Gamlegrendåsen utgjør det største området, men store deler består av et relativt flatt skoglandskap med få løkker. I boligfeltet Gamlegrendåsen er fegatene i hovedsak bevart, mens selve løkkene er nedbygd.

LANDSKAPSKARAKTER

Løkkelandskapet omkranser dagens bybebyggelse på begge sider av Lågen. Det som i dag framstår som bynær utmark har tidligere vært slåtte- og beitemark for byens befolkning. Det aller meste av løkkelandskapet ligger i skogen, og på avstand ser det ut som en barskog lite preget av større flatehogster. På nært hold er det steingjerdene, mange av dem langs fegatene, og rydningsrøysene som preger landskapet. Et øvet øye kan også se de mange små åkerflatene.

NASJONAL INTERESSE

Løkkelandskapet er nært knyttet til bergstaden Kongsberg som ble grunnlagt av kong Kristian IV i 1624, etter sølvfunn året før. Løkkelandskapet forteller en spennende historie om hvordan landskapets ressurser ble utnyttet til matforsyning i et industrisamfunn, og sporene etter denne type ressursbruk er fortsatt synlige. Her finner vi fortsatt et mangfold av løkker som viser graden av utnyttelse fra det svært marginale til det godt skjøtta. Dette er et av få bevarte eksempler i Norge og Nord-Europa som viser hvordan et gruvearbeidersamfunn har preget både byen og landskapet rundt.

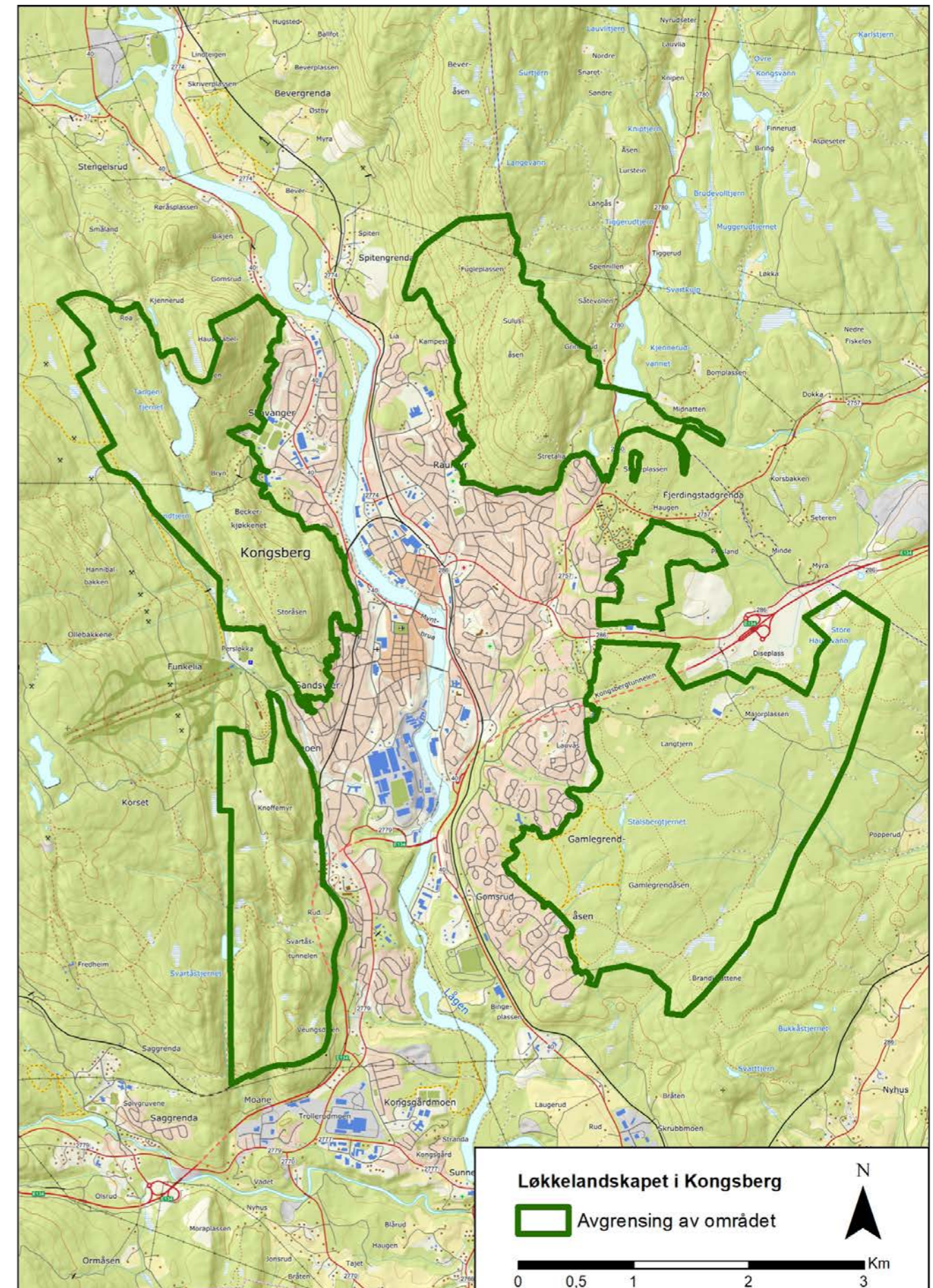
SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Landskapet er svært sårbart for enhver type bebyggelse. I dag er det i hovedsak villabebyggelse i områdene som grenser inntil løkkelandskapet. Ny høy bebyggelse nær løkkelandskapet vil ha negativ innvirkning på landskapet.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- > Ved hogst på og ved løkkene må det tas særskilte hensyn, slik at ikke rydningsrøys, steingjerder, tufter eller selve åkerlandskapet tar skade.
- Hogstavfall bør tas ut av området.
- > Fegater og stier bør holdes åpne.
- > Ny høy bebyggelse i eller nær løkkene bør unngås.

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

Faks / 22 94 04 04

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no